

מהסתדרות עברית להסתדרות ישראלית: השתלבותם של ערבים בארגון, 1948–1966

שרה אוסצקי-לזר

מבוא

שאלת השותפות היהודית-ערבית בהסתדרות מלווה אותה בשמונים שנות קיומה, מאז ההצהרות בוועידתה הראשונה בדצמבר 1920 על הצורך ב'קשירת יחסי חברות עם העמלים הערבים בארץ' ועד לבחירות לוועידה השמונה-עשרה ביוני 1998, שלקראתן נוצר לראשונה גוש פוליטי יהודי-ערבי משותף שהורכב מאנשי מפלגת העבודה, הליכוד, ש"ס והמפלגה הדמוקרטית הערבית.

ההסתדרות, שנוסדה כארגון פועלים עברי בארץ-ישראל ושימשה זרוע ביצועית של התנועה הציונית, היתה ונשארה ארגון יהודי-ציוני. הדיון בצירופם של פועלים ערבים לשורותיה לא חרג מגבולות הפרדיגמה הציונית וממסגרת ההתייחסות שהיתה מקובלת ביישוב היהודי ובמוסדותיו בתקופת המנדט, ובציבור היהודי ובמוסדות המדינה לאחר הקמתה. שיתוף הערבים נתפס כמחווה שעושה ההסתדרות כלפיהם וכניסיון ליישב את הסתירה שבין היותה ארגון סוציאליסטי מצד אחד וארגון ציוני מצד אחר. הדבר דומה למעמד שנתנה ישראל, המגדירה עצמה מדינה דמוקרטית ויהודית גם יחד, לתושביה הערבים: אזרחים 'בני מיעוטים' במדינה יהודית. אם נבחן את התמודדות ההסתדרות עם 'השאלה הערבית' מנקודת מבט צרה זו, ניתן לראות כל שלב בהתפתחות היחסים בין יהודים לערבים כהישג.

עבודה זו מתמקדת בתקופת המעבר הארוכה של ההסתדרות מארגון פועלים יהודי עצמאי וחזק, שפעל בארץ בתקופת המנדט כחלק ממוסדות היישוב והמדינה בדרך, בתנאים של כלכלה דואלית, לארגון שהיה צריך להסתגל לתנאים החדשים שכפתה עליו המציאות ולפעול במדינה יהודית ריבונית ועצמאית שחלק מאזרחיה אינם יהודים. כאן ייבדקו מערכת השיקולים ושיקולי הנגד, ההתלבטויות והדיונים שליוו את ראשי ההסתדרות בשנים 1948-1966 בשאלה אם לצרף ערבים כחברים שווים לשורות הארגון. החלפת השם מ'ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל' ל'הסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל' בוועידה

* תודה לעובדי ארכיון המכון לחקר תנועת העבודה ע"ש לבון על הסיוע באיתור המקורות.

העשירית ב־1966, שהערבים השתתפו בה לראשונה כחברים מן השורה, היא גולת הכותרת של הכלת הערבים בארגון וביטול ההפרדה הלאומית בתוכו. אולם למרות ההחלטה הזאת, כאז כן היום, לא שינתה ההסתדרות את אופיה לארגון אינטרנציונליסטי־סוציאליסטי, אלא נשארה מסגרת ציונית, יהודית ועברית, המאפשרת שילובם של ערבים כיחידים בתוכה, מבלי לשנות את זהותה.

אף־על־פי שמפא"י שלטה לאורך כל התקופה בממשלה ובהסתדרות, התרחש מאבק, לעתים סמוי ולעתים גלוי, בין הממסד ההסתדרותי לאישים במפלגה על מידת כוחה ועצמאותה של ההסתדרות ועל השינויים הדרושים במבנה שלה. מאבק זה החריף כאשר העובדים צברו די כוח לנהל את ענייניהם בעצמם בתקופת התעסוקה המלאה בשנים 1957–1965, ולמדינה החדשה עדיין לא היה כוח לנהל את הכלכלה בצורה אוטונומית. ההסתדרות, כמו כל ארגון השואף להמשיך את קיומו ולשמר את עצמו, נאלצה להסתגל ולהתאים את עצמה לנסיבות החדשות.¹ אחד הנושאים שנדרש בהם שינוי אסטרטגי מפליג היה היחס לפועלים הערבים, שהפכו לאזרחי המדינה על־פי חוק, ולכן היה צורך לשלבם בהסתדרות בתנאים שוויוניים. צורך זה נבע הן מאמונה כנה בשוויון, הן מרצון ההסתדרות למלא תפקיד בגיוס נאמנותם של הערבים למדינתם החדשה, וגם משיקולים מעשיים של היות הפועלים הערבים חלק מן המערך המשקי הישראלי ומשלילה עקרונית של קיום משק ערבי נפרד בתחומי המדינה. עם זאת, היחס של 'כבדהו וחשדהו' והפער החברתי והכלכלי העמוק שהיה בין שתי החברות האריכו את תקופת הביניים לעשר שנים ויותר. רק ב־1959, אחת־עשרה שנה אחרי קום המדינה, החליטה ההסתדרות לקבל את הפועלים הערבים כחברים מלאים לשורותיה. בכך הקדימה את מרבית המפלגות הפוליטיות היהודיות, ומפא"י בראשן, בכעשרים שנה. רק מפ"ם קיבלה ערבים לשורותיה החל ב־1954.

לאחר פרק מקדים קצר על עמדת ההסתדרות בתקופת המנדט בסוגיית הכללת פועלים ערבים בתוכה ועל הקמת 'ברית פועלי ארץ ישראל' (בפא"י) כחטיבה ערבית נפרדת, אדון בשלבים העיקריים בשילובם של הערבים בהסתדרות, לאחר קום המדינה: אעסוק בהתלבטויות ובדיונים שנערכו במוסדות הארגון בשאלה מהי הדרך הנאותה לשלב את הערבים בהדרגה בהסתדרות; אתאר את פריסת ההסתדרות ביישובים הערביים בחמש השנים הראשונות – הקמת סניפי קופת חולים, בניית מועדונים ראשונים, ופעילות חינוכית־תרבותית. לאחר מכן אעבור לשלב המשמעותי הראשון בהכללת הערבים בהסתדרות – קבלתם כחברים מלאים באיגודים המקצועיים החל ב־1953. כעבור שש שנים, ב־1959, התקבלה ההחלטה המכריעה לבטל כל הפרדה והבדל בין הסקטורים השונים, ולפתוח את שערי ההסתדרות לחברות מלאה ושוויונית לכלל הפועלים הערבים אזרחי ישראל. תהליך זה, שהביא להסתדרות עשרות אלפי חברים חדשים והגביר את עוצמתה, הגיע לשיאו עם השתתפותם של החברים הערבים, לראשונה, בבחירות לוועידה העשירית של ההסתדרות ב־1966, שהוחלט בה, כאמור, על שינוי שמו של הארגון.

1. ל"ל גרינברג, *ההסתדרות מעל הכל*, ירושלים 1993, עמ' 16.

העבודה מתבססת בעיקר על חומר ארכיוני עשיר המצוי בארכיון מכון לבון בתל-אביב, בארכיון המדינה ובגבעת חביבה, על עיתונות עברית וערבית של התקופה, על ספרי זכרונות שכתבו פעילי ההסתדרות ועל ספרות משנית.

התמונה לא תהיה שלמה מבלי לבחון את יישום החלטת השילוב המלא בשלושים השנים שבאו לאחר הוועידה העשירית, ואת יחסה של ההסתדרות לפועלים הפלסטינים תושבי השטחים שכבשה ישראל ב-1967, זמן קצר לאחר ועידה זו. שני נושאים אלה חורגים מגבולות הזמן שנתחם במאמר זה, אולם מן הראוי לבדוקם לעומק.

ההסתדרות והערבים בתקופת המנדט

מתחילת דרכה ב-1920 כ'הסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל' ניטש בהסתדרות הוויכוח אם יש מקום לארגון פועלים משותף ליהודים ולערבים, ואם יש לעזור להקמת ארגון ערבי נפרד, או להסתפק במתן סיוע לפועלים הערבים במאבקהם המקצועיים. היחס לנושא היה אמביוולנטי בשל הסתירה בין ציונות לסוציאליזם ולשוויון מעמדי. מצד אחד, ההסתדרות קמה כארגון יהודי-ציוני ומטרתה העיקרית היתה לבנות משק עברי נפרד, שיתבסס על עבודה עברית ושיג שליטה בכלכלת הארץ.² מצד אחר, ההסתדרות היתה ארגון סוציאליסטי, וראתה עצמה כמייצגת את מעמד הפועלים כולו. כפועל יוצא מתפיסה זו היה עליה לשרת את כלל הפועלים בארץ, ללא הבדל מוצא ולאום. לווויכוח בנושא הערבי חברו מניעים שונים:

- * תחושת ייעוד מעמדית - לעזור לפועלים הערבים 'המדוכאים והמנוצלים' להשתחרר ממצבם הירוד.
 - * מניע לאומי-פוליטי - רצון להגיע לדו-שיח פוליטי עם התנועה הלאומית הערבית באמצעות הפועלים.
 - * מניע כלכלי - שכרם הנמוך של הפועלים הערבים הקשה לקבל לעבודה פועלים יהודים, שדרשו תנאי העסקה ושכר טובים יותר.³
 - * מטרות לאומיות יהודיות - הקמת בית לאומי בארץ-ישראל; הבאת יהודים רבים ככל האפשר אליה; עבודה עברית, גם אם היא באה על חשבון הפועלים הערבים; והרחבת ההתיישבות היהודית, גם אם זו לוותה בנישול אריסים מאדמתם.⁴
- כבר בוועידתה השנייה ב-1923 קבעה ההסתדרות שאחד מתפקידיה היסודיים הוא 'קשירת יחסי חברים עם הפועלים הערבים בארץ'. ההסתדרות ניסתה לעשות זאת בכמה דרכים: הגנה על זכויות כלל הפועלים בארץ מול ממשלת המנדט; סיוע להסתדרויות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף לארגן את הפועלים הערבים העובדים במקומות אלה; הוצאה לאור של עיתון

2. שם, עמ' 21.

3. א' אגסי, 'שלבים בדרך', בתוך: ההסתדרות והפועל הערבי, תל-אביב 1953, עמ' 3-4.

4. ד' בן-מאיר, ההסתדרות, ירושלים 1978, עמ' 275.

פועלים בערבית בשם **אתהאד אלי-עמאל** (אחדות הפועלים); מתן סיוע חומרי ומוסרי לכל התעוררות בקרב הערבים למאבק על הטבת מצבם הכלכלי.

הפעולה בעיקרה התנהלה בחיפה, שם עבדו פועלים ערבים ויהודים יחד במקומות עבודה רבים. בחיפה אף נפתח מועדון ששימש מרכז ארגוני ותרבותי לערבים. נסיונות דומים בירושלים וביפו לא עלו יפה.⁵ כאמור, צירוף הערבים למאבק המקצועי לא נעשה רק על רקע אידאולוגי, אלא היה גם צעד טקטי-כלכלי. שכן העלות הזולה של העסקת פועלים ערבים שימשה שוט בידי נותני העבודה כנגד מאבקם של עובדים יהודים לשיפור שכרם ותנאיהם. פועלים ערבים לא-מאורגנים ומתחרים בזולתם סיכנו את עצם העסקתם של הפועלים היהודים. נוסף על כך, במקומות עבודה רבים היו הפועלים הערבים רוב מכריע, ומאבק ללא שיתופם נדון לכישלון מראש.⁶ בהסתדרות לא התנהל ויכוח א מ עליה לסייע לפועל הערבי ולארגונו, אלא התעוררה מחלוקת בשני נושאים: מהי הדרך הנכונה וההיקף הרצוי לארגון הערבים, ומהו מקומו של ארגון מעין זה במכלול של ההסתדרות.⁷ פועלי-ציון שמאל דגלו מתחילת הדרך בהסתדרות אחת משותפת ליהודים ולערבים. הם הציעו כי במסגרת האיחוד יהיו שלוש הסתדרויות כלליות: התאגדות מקצועית לפי ענפים ועל יסוד סקציות לאומיות - יהודית וערבית; הסתדרות יישובית של כל הפועלים העברים; ו'התאחדות פוליטית אינטרנציונלית', הכוללת גם ערבים, שתהיה ארגון פוליטי של כל מעמד הפועלים בארץ.⁸ פועלי-ציון דרשו לפרסם הכרזה חד-משמעית של ההסתדרות, כי 'היא רואה את הסולידריות והשיתוף של עמלי שני העמים כיסוד לכל פעולותיה להבא, וכי היא ניגשת להגשמת הארגון הבינלאומי במסגרת אחידה, באופן שיינתן סיפוק לצרכים המיוחדים של בני שני העמים ובהתאם לצורות המיוחדות של ההווי, השפה והתרבות'.⁹ גם השומר-הצעיר תבע ארגון משותף, אולם לא במסגרת של הסתדרות אחת אלא בשתי מסגרות נפרדות שישתפו פעולה ביניהן. אנשיו שללו את הססמה 'מאה אחוז עבודה עברית במשק העברי', והציבו במקומה ססמה עמומה - 'עבודה עברית מקסימלית'. אחדות-העבודה התנגדה לטשטוש אופיה העברי והציוני של ההסתדרות ולהפיכתה לארגון משותף. לפי השקפת מנהיגיה באותה תקופה, יש בארץ שלושה משקים - המשק היהודי, המשק הערבי, ומשק המדינה. אחדות-העבודה הציעה ארגון משותף, על יסוד חטיבות לאומיות אוטונומיות. ואילו חיים ארלוזורוב, איש הפועל-הצעיר, יצא כנגד השקפת אחדות-העבודה וטען כי בארץ קיים משק ארצי אחד ואין אפשרות להפריד בין המשק היהודי למשק הערבי. לדבריו, עיקר הבעיה נעוץ בהבדלי השכר, סוגיה שארגון משותף לא יוכל להתמודד אתה.

5. צ' אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ג, תל-אביב 1966, עמ' 156-157.
6. נ' עבוד, 'שיתוף פעולה יהודי-ערבי באיגודים המקצועיים בראשית תקופת המנדט', בתוך: א' פפה (עורך), ערבים ויהודים בתקופת המנדט: מבט חדש על המחקר ההיסטורי, גבעת חביבה 1995, עמ' 128.
7. אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ג, עמ' 153.
8. א' מרגלית, אנאטומיה של שמאל: פועלי-ציון שמאל בארץ-ישראל (1919-1946), ירושלים תשל"ו, עמ' 77-78.
9. אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ג, עמ' 157.

לדעתו, הארגון המשותף שנועד לקרב בין שני הלאומים עלול להחריף את הניגודים ביניהם ולהביא למשטמה ולהתרחקות, ולכן אין בו צורך.¹⁰ בוועידה השלישית ב-1927 נתקבלה החלטה, שהיתה מבוססת על הצעת אחדות-העבודה, להקים 'ברית בינלאומית של פועלי א"י', על יסוד של חטיבות לאומיות אוטונומיות. הלשונות הרשמיות של הברית הן עברית וערבית. בעקבות החלטה זו הוקמה 'ברית פועלי ארץ ישראל' (בפא"י) כחטיבה נפרדת שניסתה להתמודד עם שתי מטרות סותרות: ארגון הפועלים הערבים שהתחרו בשוק עם הפועלים היהודים, ורצון לשמור על מסגרת יהודית נפרדת ומשק יהודי נפרד.¹¹ מכשולים ליצירת קשרים בין ההסתדרות לערבים צמחו משני הכיוונים, ההתנגדות באה הן מחוגים יהודיים והן מחוגים ערביים. אופי החברה הערבית באותה תקופה היה פאודלי למחצה, מרבית העובדים לא היו שכירים, אלא כפריים בעלי משק עצמי זעיר ותודעת זכויות הפועלים ומעמדם היתה, מטבע הדברים, נמוכה ביותר בקרבם. המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית, פק"פ, שקמה בראשית שנות העשרים כארגון יהודי-ערבי אנטי-ציוני, פעלה נגד ההסתדרות ברחוב הערבי, דבר שהציב מכשול נוסף. טיב הקשרים בין ההסתדרות לפועל הערבי השתנה בהתאם לנסיבות הפוליטיות. ההסתדרות ניסתה לפעול דרך מקומות העבודה העיקריים שבהם התרכזו פועלים ערבים, טיפחה ועודדה כל גילוי של התעוררות של הפועלים האלה לתביעות לשיפור תנאי עבודתם. גם ארגונים אלה וגם התארגנויות משותפות של פועלים יהודים וערבים במקומות העבודה ניהלו מאבקים מקצועיים כנגד מעבידים וכנגד הממשלה הבריטית.¹² הפעולות העיקריות שנקטה ההסתדרות בראשית דרכה בקרב הערבים היו:

- * ארגון קבוצות של פועלים ערבים במסגרת עבודות סלילת הכבישים בשנות העשרים המוקדמות.
- * קבלת פועלי הרכבת הערבים להסתדרות פועלי הרכבת היהודים (מ-1920 ואילך).
- * תמיכה בשביתות של פועלים ערבים (1925).
- * ייסוד מועדון לפועלים ערבים בחיפה (1925).
- * הוצאה לאור של עיתון פועלים בערבית (1925).
- * הנחת היסוד לפרוגרמה לברית פועלי ארץ ישראל בוועידה השלישית של ההסתדרות (1927).
- * הקמת ברית פועלי ארץ ישראל כארגון פועלים ערבי הקשור להסתדרות (1927).
- * ארגון פועלי נמל חיפה במסגרת ברית פועלי ארץ ישראל (1932).
- * שביתת פועלי מחצבת נשר (1932-1933).

10. א' שפירא, **המאבק הנכיב: עבודה עברית 1929-1939**, תל-אביב תשל"ז, עמ' 66-67.

11. ליתר פירוט ראו: דבורה ברנשטיין, 'ברית פועלי ארץ ישראל - דינמיקה של מפגש', בתוך: פפה (עורך), **ערבים ויהודים בתקופת המנדט**, עמ' 141-156.

12. ברנשטיין, שם; ז' לוקמן, "פתחנו את מוחות הערבים": השיח הציוני-סוציאליסטי ופועלי הרכבת בארץ ישראל, 1919-1929, בתוך: פפה, שם, עמ' 103-124; ל"ל גרינברג, 'שביתת ארגון הנהגים היהודי-ערבי, תרומה לביקורת הסוציולוגיה של הסכסוך הלאומי בארץ ישראל/פלסטין', שם, עמ' 157-178.

- * שביבת פועלי בתי-החרושת לסיגריות (1933).
- * שביבת פועלי חברת הנפט העיראקית (1934).
- * ייסוד סניפים לברית פועלי ארץ ישראל (1934).
- * שביבת פועלי בתי-החרושת לעורות באזור (1934).
- * ארגון הסווארים והספנים בנמל יפו (1934-1936).¹³

ברית פועלי ארץ ישראל (החטיבה הערבית) החלה כאמור את דרכה ב־1927 על יסוד ניצני ההתארגנות של איגודי פועלים ערבים במקומות העבודה.¹⁴ מטרת ה'ברית', כפי שנוסחה בתקנות היסוד שלה, היתה: 'איחוד כל פועלי ארץ ישראל בלי הבדל דת, לאום וגזע, בברית אחת לשם הטבת מצבם הכלכלי, החברתי והתרבותי; מבנה הברית הוא על יסוד חטיבות לאומיות אוטונומיות'.¹⁵

בתקופה שהוקמה ה'ברית' שרר בארץ משבר כלכלי חמור שהתבטא גם באבטלה קשה, ולא היה בכוחה של ההסתדרות לגשת מיד למימוש ההחלטות. מאורעות אוגוסט 1929 אף החריפו את המצב, ונראה היה שאפילו שיתוף-הפעולה החלקי בין פועלים יהודים לערבים ייפסק כליל. אבל למרות הקשיים חידשה מועצת פועלי חיפה את פעילותה בקרב הפועלים הערבים בתום המאורעות, כפי שתיאר זאת אבא חושי: 'תחילה היינו מתאספים בבתי פרטיים ובבתי קפה בודדים ומשוחחים עם הפועלים הערבים על אפשרויות לחדש את הפעולה. עוד היה הכרח להסתתר מפני אויבים, וכדאי לציין כי מצד החברים הערבים היה לא מעט מהגבורה להתחיל בימים ההם, ימי ההסתה הגלויה והנסתרת, בעבודת ארגון ובחידוש קשרי ידידות ועבודה משותפת עם הפועל היהודי והסתדרותו'. מגעים אלה הובילו להקמת מועדון לפועלים הערבים בחיפה, שבו היו חברים כמאה איש, חלקם הניכר מבין פועלי הרכבת. ההסתדרות ניסתה לגייס כספים בחו"ל, כבר אז, לקיומו של מועדון זה.¹⁶

הסניף המרכזי והפעיל של ה'ברית' היה בחיפה, ובמשך הזמן קמו לה סניפים גם ביפו, בירושלים ובערים אחרות, אולם היקף פעילותם לא השתווה לסניף החיפאי. בסניפים ניתנה לפועל הערבי הדרכה בענייני האיגוד המקצועי, זכויות העובד ושיפורן, וכן נערכו פעולות תרבות כמו הרצאות ושיעורי ערב. קופת חולים העניקה עזרה רפואית לחברי ה'ברית' ועורכי דין של ההסתדרות נתנו להם ייעוץ משפטי. חדירת ה'ברית' לאוכלוסייה הערבית היתה אטית בשל ההתנגדות הנרחבת אליה בקרב הערבים והתעמולה שהתנהלה בעיתונות הערבית נגד ההצטרפות. ההסתדרות ראתה את עיקר תפקידה באותה תקופה בהקניית ההכרה המעמדית לפועלים הערבים, במתן 'הדרכה פוליטית-סוציאליסטית' ובגיבושם כנגד 'השיכבה הריאקציונית בתוך חברתם הם, המנצלת אותם ללא רחם'.¹⁷

13. אגסי (לעיל, הערה 3), עמ' 5.

14. אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ג, עמ' 159.

15. א' חושי, 'על ברית פועלי ארץ ישראל בחיפה', בתוך: ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 12.

16. שם, עמ' 17-18.

17. 'עם הדיון על ברית פועלי א"י', הדי חיפה, יוצא לאור ע"י סיעת השומר-הצעיר והליגה הסוציאליסטית, ינואר 1943.

פעולות ההסתדרות וה'ברית' אכן חוללו בהדרגה שינויים ניכרים במעמד הפועל הערבי, בעיקר בערים, והשפיעו גם על המתנגדים לה לנסות ולארגן את הפועלים השכירים. למשל, קמו אגודות פועלים ערבים באופן עצמאי במקומות העבודה הגדולים, ובעקבותיהן ארגוני פועלים חדשים, נוסף על בפא". בראשית 1930 התקיימה בחיפה ועידה של 'האגודה הערבית הפלסטינית', שנקטה קו עוין לציונות וליהודים ושללה כל גילויי התקרבות בין פועלים ערבים ליהודים. בוועידה זו הוכרז על הקמת 'הסתדרות פועלים פלסטינית', אך הנסיונות להקים לה סניפים נכשלו.¹⁸ גם הקומוניסטים הקימו ארגון פועלים משלהם, 'קונגרס הפועלים הערבים'. שני ארגונים אלה לחמו זה בזה ושניהם גם יחד נאבקו בהסתדרות ובברית פועלי ארץ ישראל.¹⁹

הפיתוח הכלכלי של הארץ בתקופת המנדט משך אליה, כידוע, פועלים מן הארצות השכנות, במיוחד מן החורן, מסוריה וממצרים; כמו כן החל תהליך מעבר של פועלים מהחקלאות הפרטית לעבודה שכירה. אם בשנת 1921 היה מספר העובדים בתעשייה, בבניין ובעבודות ציבוריות כעשרת אלפים, הרי ב־1934 הגיע מספרם לכארבעים אלף, יותר ממחציתם חורנים, שהסתפקו בשכר נמוך, לא קיבלו זכויות סוציאליות, ולמעשה פגעו בפרנסתם ובמעמדם של הפועלים הערבים והיהודים תושבי הארץ. מועצת ההסתדרות ה"א, שהתכנסה באוגוסט 1934, נזעקה לדון בתופעה זו.²⁰ בוויכוח שהתנהל במועצה שוב באו לידי ביטוי השניות בגישתם של ראשי ההסתדרות לשאלת היחסים עם הערבים, הסתירה בין הלאומיות היהודית לאידאולוגיה הסוציאליסטית, וההתלבטות בשאלת הארגון המשותף. דב הוז, שדיבר במועצה, אמר כי אין להסתיר את שאיפותינו הלאומיות: 'עלינו להיות כנים וגלויים במשא־ומתן שלנו עם הפועל הערבי. עלינו להופיע לפני הפועל הערבי בכל שיעור קומתנו ושיעור קומתה של תנועתנו. רק אם יבין אותנו כמו שהננו וישלח יד לשיתוף, אזי יימצא היסוד הבריא לשיתוף זה. לא נסתיר מהם את מלחמתנו על עבודה עברית וסיבותיה ומטרותיה ולא נסתיר את פעולתנו הציונית'.²¹ ואילו יעקב חזן, מנהיג השומר־הצעיר, שב והביע מצד אחד את עמדתה הלאומית החד־משמעית של תנועתו: 'באנו ארצה לא לשם ארגון הפועל הערבי. מטרתנו היא אחת: הקמת מקלט לעם היהודי הנרדף והנדחף מכול - כאן, בארץ־ישראל', ומצד אחר, את הצורך החיוני להגיע להבנה עם הערבים, כתנאי להצלחת המפעל הציוני: 'והדרך להבנה זו היא ההתקרבות וההתקשרות עם הפועל הערבי והעמל הערבי. הארגון המשותף הנהו אחד התנאים המוקדמים והעיקריים להצלחת מפעלנו'.²² הוויכוח התמקד בעיקר בשאלת העבודה העברית, וכיצד ניתן להסביר את עקרונותיה לערבים. בסיכום דיוני המועצה הוחלט להגביר את הפעולה בשטח ארגון הפועל הערבי על יסוד החלטות הוועידה השלישית. לשם כך קמה ליד הוועד הפועל מחלקה מיוחדת, אשר דב הוז עמד שנים רבות בראשה.²³

18. אבן־שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ־ישראל, ג, עמ' 160.

19. אגסי (לעיל, הערה 3), עמ' 6.

20. אבן־שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ־ישראל, ג, עמ' 161.

21. שם, עמ' 162.

22. שם, שם.

23. שם, עמ' 163.

הדיונים בנושא זה ליוו את ההסתדרות גם במועצותיה הבאות. היטיב להגדירם דוד רמז, ממייסדי ההסתדרות ומזכיר הארגון בשנים 1935-1945, שטען כי גם לכשיקום הארגון המשותף הוא לא יביא מזר מהיר לכל הצרות, שכן יש שוני יסודי עמוק בין שתי תנועות הפועלים: 'אנו תנועה היונקת את כוחה ממה שאיננו עוד בארץ, מן העם אשר בחוץ וממשק שעוד לא הוקם, והם - כל כוחם במה שקיים בידם ואינו טעון אלא התקדמות והתפתחות טבעית בלבד. עוד לא נולד הגאון, אשר ימזג תוכנן של שתי תנועות פועלים מעין אלו' [ההדגשה במקור].²⁴ גם בימי 'המרד הערבי' בשנים 1936-1939 לא נותקו הקשרים ולא פסקו הפעולות המשותפות, למרות המתיחות ששררה בין יהודים לערבים, אם כי מספרם ירד בהרבה. גרעין קטן של פועלים ערבים, בעיקר בחיפה וביפו, המשיך לשמור אמונים להסתדרות גם בימים הקשים ההם, אף-על-פי שנחשבו לבוגדים בעיני חברתם והסתכנו בעצם קיום המגעים עם היהודים.²⁵ ב-1936 ייסדה ההסתדרות שבועון בערבית בשם 'חיקת אל-אמר' (לאמיתו של דבר), שהיה מאז ובמשך שנים רבות במה להבהרת עמדותיה כלפי הערבים ולקיום תקשורת עמהם. הוא נוצל גם להתנצחות עם גורמים אחרים שפעלו בקרב הפועלים הערבים, כמו קונגרס הפועלים הקומוניסטי, חוגי השומר-הצעיר ואחר-כך מפ"ם, שפעלו לעתים בניגוד למדיניות המוצהרת של ההסתדרות. עורכי הביטאון היו יהודים דוברי ערבית, אך השתתפו בו גם כותבים ערבים. במאמר ביקורת על העיתון, שפרסם ב-1941 אליעזר באואר (בארי) איש השומר-הצעיר, הוא שיבח אותו בשל צורתו החיצונית הנאה, השקעת העבודה של העורכים וגיוון התוכן, אך גם העביר ביקורת - על כי 'ידיו כבולות על ידי הקו הפוליטי שלפיו הוא נוהג, קו המונע בעד פעולה ממשית ורצינית באותו שדה, שלמענו הוא נוצר [...] בשאלות השנויות במחלוקת בין הזרמים בציבור הערבי אין העיתון נוגע, וכן נמנע הוא מכל פולמוס עם העיתונות הערבית הכללית ומדיר עצמו מכל ביקורת על פעולות הממשלה [הבריטית] בארץ'.²⁶ באואר הצביע על הקו של הביטאון, שהוא בעצם הקו המאפיין את ההסתדרות בפעילותה בקרב הערבים - הבלטת ההישגים של היישוב היהודי, ציון בולט של פעולות המעידות על התקרבות לערבים, אולם הסחת דעת עקבית מהתמודדות עם הבעיות העיקריות העומדות בין יהודים לערבים בארץ, הימנעות מדיון בשאלות אקטואליות בוערות, ומתוך כך גם היעדר מדיניות ברורה בשאלה הערבית. 'צר מאד', סיכם באואר, 'שעורכי העיתון משקיעים את כושר כתיבתם בעיקר בעניינים העומדים ברומו של העולם הגדול והרחוקים מתפקידם, ושבהירות מחשבתם ועטם פוחתת והולכת ככל שהם מתקרבים אל עמק הבכא של עולמנו, המלא שאלות, שהקורא הפשוט מחפש להן תשובה'.²⁷

בתקופת מלחמת העולם השנייה ואחריה התחדשו הנסיונות לפעולה משותפת של עובדי הרכבת ועובדי המדינה האחרים, ביניהם הפועלים במחנות הצבא הבריטיים. שני הצדדים

24. שם, שם.

25. שם, עמ' 164; אגסי (לעיל, הערה 3), עמ' 5.

26. א' באואר, 'חיקת אל-אמר', השומר הצעיר, 12 בפברואר 1941.

27. שם.

הבינו את מגבלותיו של המאבק הנפרד וניסו למצוא דרכים לפעולה משותפת, בעיקר מול הממשלה הבריטית. ב־10 במאי 1943 נערכה שביתת מחאה בת יום אחד, שהכריזו עליה הפועלים היהודים במחנות הצבא, והשתתפו בה גם למעלה מעשרים אלף פועלים ערבים, אף־על־פי ש'אגודת הפועלים הפלסטינית' קראה לשבירת שביתה זו.²⁸ ב־1946 נערכה שביתה כללית של עובדי המדינה, ובמאי 1947 שביתה משותפת של כמה עשרות אלפי פועלים יהודים וערבים, שוב במחנות הצבא.²⁹ שיתוף־הפעולה נמשך אפילו במחצית השנייה של 1947 עד להחלטת החלוקה של האומות המאוחדות ב־29 בנובמבר באותה שנה. החלטת החלוקה והתוכנית להקמת מדינה יהודית ריבונית חייבו שינוי דפוסי חשיבה ופעולה גם במישור המקצועי, הן בקרב היהודים הן בקרב הערבים.

השינויים ביחס ההסתדרות לערבים לאחר קום המדינה

כבר בעקבות החלטת החלוקה מנובמבר 1947 הורחבה המחלוקה לענייני הפועל הערבי בהסתדרות והוחל בדיון על שינויים בדרך עבודתה. בישיבה שהתכנסה בראשית ינואר 1948 הציג מרדכי נמיר, מראשי הארגון ולימים מזכירו (1950-1956), את המצב החדש באומרי:

מסופקני אם מישהו מתוכנו יגרוס, שבתוך תחומי המדינה היהודית נילחם על עקרון העבודה העברית, ואם לא - גורר הדבר אחריו באופן אבטומטי את השאלה, האם צריכה ההסתדרות להיות הסתדרות של פועלים עברים בלבד, או פתוחה לכל עובד בארץ בלי הבדל גזע ודת [...] ההסתדרות תצטרך 'להכיל' את הפועלים הערבים בדרך זו או אחרת, ואחד התפקידים הקשים, ואולי המכריע ביותר, זהו שינוי פסיכולוגי ביחסים בינינו לבין הפועלים הערבים. דפוסי חיינו ומחשבותינו הושפעו בנדון זה לרעה מאכזריות חיינו בארץ, אך לכשנזכה להתקנת סידורים של חיי שלום, בניין ועבודה, הרי ההסתדרות בתוקף הכרח אובייקטיבי, תהיה הראשונה לפגישה אנושית עם הציבור הערבי. בטוחני, כי אין חלק בתוך ציבור הפועלים שאיננו שואף בכנות ובתום לב להראות לערבים, ואולי גם לעמים אחרים, דוגמה של יחסי עמים מתוקנים בארץ אחת.³⁰

גם יוסף שפרינצק, מזכיר ההסתדרות בשנים 1945-1949, התבטא בעניין ואמר כי על ההסתדרות להקים קשר של ממש עם הפועלים הערבים, אולי אפילו לצרפם אליה, כדרך להקמת קשר עם העם הערבי כולו. 'במשך שני דורות דיברנו על כיבוש העבודה, נגד עבודה ערבית. מקץ שני דורות צריך הקרע הזה להתאחות', אמר.³¹

28. א' באואר, 'אם לא עכשיו - אימתי? לשאלת הארגון המשותף', משמר, 12 באוגוסט 1943.

29. אגסי (לעיל, הערה 3), עמ' 6.

30. שם, עמ' 7-8.

31. שם, עמ' 8.

ואכן, בדיון שנערך מיד לאחר קום המדינה, בשאלת 'דרכי הטיפול בפועל הערבי', הביאה המחלקה הערבית לפני הוועד הפועל של ההסתדרות הצעות מהפכניות, מבחינתה, כדלהלן:

1. הוועד הפועל יחליט, כהוראת שעה, שכל פועל ערבי יהיה ראשי להצטרף כחבר להסתדרות.
2. ההסתדרות תכריז על זכות שווה לעבודה לכל פועל ערבי במדינת ישראל.
3. ההסתדרות תקבע שכר שווה בעד עבודה שווה לפועל הערבי, ומכאן גם תנאי עבודה שווים.³²

מאחר שהימים היו ימי מלחמה לא סוכם הדיון, לא התקבלו החלטות חד־משמעיות בעניין, וההצעות לא הגיעו לכלל ביצוע.

כשהסתיימה המלחמה ונקבעו קווי שביתת־הנשק, נשארו בתחומי מדינת ישראל הריבונית בגבולות הקו הירוק כ־155 אלף תושבים ערבים. ההסתדרות נדרשה לקבוע את עמדתה כלפיהם בהתאם לתנאים החדשים שהשתנו לחלוטין: שוב לא היה מדובר בשתי קהילות נפרדות, יהודית וערבית, הנמצאות תחת שלטון זר ומקיימות משקים נפרדים, אלא במדינה יהודית עצמאית שיש בתוכה מיעוט ערבי קטן הכפוף לחוקי המדינה ומהווה חלק מכלכלתה. ההסתדרות היתה צריכה להחליט מה יהיה מעמדם העתידי של הפועלים הערבים בארגון, האם תקלוט אותם לתוכה, האם וכיצד עליה לדאוג לזכויותיהם, האם להוסיף לקיים את המסגרת הנפרדת של ברית פועלי ארץ ישראל, או לבטלה, ועוד שאלות עקרוניות ומעשיות בנושא זה. ההסתדרות לא פעלה כמובן בחלל ריק. מדינת ישראל קבעה את מדיניותה כלפי הערבים בשנים הראשונות בדרך שהיתה אמורה לתת מענה לצרכיה השונים. מצד אחד, כדי להצדיק את אופיה הדמוקרטי, ניתנה אזרחות מלאה לרוב הערבים שנשארו בתחומי הקו הירוק, מתוקף חוק האזרחות שעבר בכנסת ב־1952. מצד אחר, כדי להרגיע את החששות הבטחוניים, הוטל ממשל צבאי על מרבית היישובים הערביים; הממשל הצבאי גם אפשר לממשלה לשלוט בשוק העבודה ולמנוע תחרות של פועלים ערבים, שהם כוח עבודה זול, בעולים החדשים.³³

במאי 1949 התכנסה בתל־אביב הוועידה השביעית של ההסתדרות, הראשונה לאחר קום המדינה. מטבע הדברים עסקה הוועידה בנושאים הרייגורל שעמדו על הפרק, והנושא הערבי כמעט לא בא לידי ביטוי. ג'ורג' סעד, נציג ברית פועלי ארץ ישראל, הביא את ברכת הפועלים הערבים וביקש מן המתכנסים לתמוך ב'ברית', 'שהציבה לה למטרה שיפור רמת חייהם של הפועל והפלאח הערבי והיהודי'. סעד קרא לשיתוף־פעולה בין עמלי שני העמים ופנה לראש הממשלה בן־גוריון שהיה נוכח בוועידה בבקשה שהממשלה 'תגשים למעשה את הצהרותיה

32. שם, שם.

33. לניתוח מפורט של עיצוב המדיניות כלפי המיעוט הערבי ראו: שרה אוסצקי־לזר, 'התגבשות יחסי הגומלין בין יהודים לערבים בישראל, העשור הראשון 1948-1958', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון, אוניברסיטת חיפה 1996.

על ביטול כל הפליה גזעית או דתית, ותסייע לקיבוץ פזורי ערב בתוך ישראל.³⁴ אחד מנציגי מפ"ם, לשעבר איש הפועל-הצעיר, יצחק יצחקי, העלה בכל זאת את שאלת מעמד הערבים בהסתדרות, לאור המצב החדש. הוא סקר לפני צירי הוועידה את מה שראו עיניו בסוירים שערך ברחבי הארץ, במסגרת תפקידו במדור הכלכלי של המחלקה הערבית:

החברים שעסקו בענין זה, ראו הרבה חורבן והרס בתוך הישוב הזה, ראו 50%-60 של שדות עזובים, ראו משקים הרוסים. כ-10 אלפים עמלים שרויים בחוסר-עבודה חמור. [...] מצאנו הרבה מעשי כפייה וקיפוח נגד הישוב הערבי; ואילו נתברכנו אנחנו, פועלי ישראל, במקצת מן האומץ המוסרי של נביאי ישראל, הייתי אומר שהיו מעשי אונאה ותרמית כלפי הישוב הערבי העובד בישראל. אבל אין לנו האומץ הזה ואין לנו העוז הזה.³⁵

דבריו עוררו קריאות ביניים נרגזות מקרב הקהל.

יחסה של ההסתדרות לנושא היה קשור, באופן טבעי, ביחסה הכללי של המדינה כלפי המיעוט הערבי שנשאר בתוכה. באותה תקופה היתה ההסתדרות חזקה וממוסדת מן המדינה החדשה, והצליחה לשמר את התפקידים שפיתחה בתקופת המנדט בתחומי הפוליטיקה, הכלכלה והשירותים.³⁶ הקשר הסימביוטי וטשטוש תחומי האחריות בין ההסתדרות לממשלה באו לידי ביטוי גם בעניין הערבי. ראשי המחלקה הערבית בהסתדרות תיאמו את מהלכיהם בקרב בני המיעוט החדש עם יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים, וגם עם הממשל הצבאי. פגישות של ראש המחלקה הערבית בהסתדרות, ע"נ מול עם היועץ יהושע פלמון באוגוסט 1949 הניבו ראשי פרקים ל'תכנית לפעולה בקרב הערבים'. המסמך הוא תערוכת של ענייני כלכלה, ביטחון ופוליטיקה כלל-ארצית, ולא דווקא של נושאים מקצועיים, ונאמר בו בין השאר:

- א. המטרה היא: פיתוח המשק הערבי בישראל [...].
- ב. המשק הערבי יהיה חלק בלתי נפרד של משק הארץ בכללו, כספי המשק הזה ומחזורם חייבים להיות משולבים במחזור הכספים הכללי של הארץ.
- ג. התפתחות המשק הערבי צריכה להיות קשורה גם בהגדלת האפשרויות של עבודה עברית בתחום המשק הזה.
- ד. פיתוח המשק הערבי צריך לסייע למלחמה בכוחות, שבתוך הציבור הערבי, המתנגדים להלכה או למעשה למדינת ישראל, לביטחונה ולהתפתחותה.
- ה. ביצוע התכנית צריך להיעשות בקצב מוחש, הן מטעמי בטחון והן מטעמים אחרים.³⁷

התוכנית שהוצעה היתה מורכבת מפעילות כלל-ארצית של ריכוז השיווק, הקמת מוסד בנקאי מרכזי, תכנון סדרי תחבורה, הקמת קואופרטיבים לאשראי ועוד, ומפעילות מקומית של

34. הוועידה השביעית של ההסתדרות, תל-אביב 1949, עמ' ט.

35. שם, עמ' 138.

36. גרינברג, ההסתדרות מעל הכל, עמ' 39.

37. אה"ע IV 219-163.

הקמת קואופרטיבים מקצועיים של מלאכות, תעשיות זעירות, חקלאות, מים ומתן אשראי ביישובים הערביים. הוסכם כי 'ההסתדרות היא המכשיר המתאים והמוסמך ביותר לביצוע הפעולות', ולכן יהיה לה תפקיד מפתח בכולן. עם זאת, יתקיימו פגישות מזומנות עם אנשי משרד היועץ לענייני ערבים, ונושאים עקרוניים יובאו לדיון משותף. היועץ הבטיח להביא את התוכנית לאישורה של הממשלה, ונאמר כי היא תובא במקביל גם לאישור המחלקה הערבית בוועד הפועל.³⁸

מיד אחר-כך, בספטמבר 1949, חיבר אליהו אגסי, איש המחלקה הערבית, מסמך שהכתירו בשם 'הצעת תכנית פעולה למחלקה הערבית וברית פועלי א"י'.³⁹ ב'הנחת האב' שלו הסביר אגסי כי כדי למנוע סכנה שהמיעוטים שנתרו במדינה יהיו לשונאיה ויילחמו בה, יש לעשות הכול כדי לקולטם 'קליטה אורגנית קונסטרוקטיבית, על יסוד של שוויון בזכויות ובחובות בשטח החברתי, הדתי, המדיני, הכלכלי והתרבותי, ואבטונומיה מצומצמת בענייני עדה, תרבות ודת'. רק משטר כזה יוכל 'ליצור סיכוי מינימלי לתמורה מוסרית ורוחנית בהשקפתם של הערבים על עצמם ועלינו, רק הוא עשוי לפתוח פתח, ולו כקופו של מחט, ליחסים של שלום אמת וחילופי תועלת בינם לבינינו'. זו היתה אפוא השקפתו של אגסי לגבי יחס המדינה לתושביה הערבים; ואם על המדינה לנהוג בהם בשוויון ולקלוט אותם, קל וחומר שההסתדרות חייבת ללכת בדרך דומה ולפתוח את שעריה לפועלים הערבים. אלא שכאן הוא מסייג ומציע לעשות זאת בשלבים, ובינתיים להמשיך בפעולה, 'במסגרת התכנית המקורית של ברית פועלי א"י'. כלומר, להמשיך לקיים חטיבת פועלים ערבית נפרדת, שתהיה אמנם אוטונומית, לדבריו, אך המחלקה הערבית של ההסתדרות (העברית) תשמש לה 'גורם מזרז, מדריך, דואג, מגן ומטפח [...] אגב שמירה עליה מפני סטיות אפשריות'.⁴⁰

זהו דפוס יחסים אופייני לאותה תקופה - 'כבדהו וחשדהו' והתנשאות כלפי הערבים, נטייה קולוניאלית ללמדם ולקדםם בהתאם לאורח החיים היהודי-ישראלי, ולעודד לא רק לקדמה טכנולוגית אלא גם להביא שינוי ערכים חברתי. מנהיגי המדינה וראשי ההסתדרות האמינו כי תהליכי המודרניזציה והשינוי שיתחוללו בחברה הערבית יעוררו בהם הרגשת שייכות למדינה והם יהיו מוקירי תודה נאמנים לה.

בינתיים הוסיפה ההסתדרות לעבוד בקרב הערבים בעיקר באמצעות ברית פועלי ארץ ישראל. בין הצעדים הראשונים שנקטו היו הבטחת שכר מינימום לפועלים הפשוטים, ונסיונות, שלא תמיד צלחו, להשוות את שכר הפועלים המקצועיים לזה של היהודים; פתיחת מקומות עבודה יהודיים ברחבי הארץ לפני פועלים ערבים; הקמת רשת צרכניות וקואופרטיבים יצרניים ביישובים הערביים; ייסוד קרן הפועל והפלאח הערבי ולשכת קואופרציה ליד המחלקה הערבית; הקמת 'איגוד פלאחים עמלים' לפיתוח המשק הזעיר.⁴¹ היתה הכרה הצהרתית בזכויותיהם השוות של הערבים, הן כאזרחים הן כפועלים ועובדים, רצון להנחות ולהוביל אותם ובד בבד

38. שם.

39. שם.

40. שם.

41. אגסי (לעיל, הערה 3), עמ' 9.

לפקח עליהם. אגסי סבר שמוטלת על ההסתדרות 'שליחות לאומית' בעניין ארגון הפועלים הערבים ומניעת 'הפקרת העניין לכל פורץ גדר ומתפרץ'. מן ההכרח שההסתדרות 'תיגש אל תפקידה זה גישת הסתערות', כתב, ואגב כך היכה על חטא - כי אף-על-פי שעברה כבר שנה מאז קום המדינה הגיעה ההסתדרות רק לכשלושים ממאה ועשרה הכפרים הערביים הנמצאים בתחומי ישראל, ואף לא לכפר אחד מכפרי המשולש שסופחו למדינה חודשים מספר לפני חיבור המסמך. 'הרי זה פיגור שאין לו כל הצדקה וכפרה', זעק. 'הכוחות העוינים לברית פועלי א"י מתפרצים ומתחפרים במקומות המזונחים על ידינו, והמלחמה בהם תהיה כבדה'. 'הכוחות העוינים' היו בעיקר הקומוניסטים ששלטו בארגון הפועלים המקביל, 'קונגרס הפועלים הערבים', שהתחרה ב'ברית' והשמיץ את אנשיה, ואנשי מפ"ם, שפעלו בקרב הערבים בנפרד ממפא"י ומן ההסתדרות, הקימו את 'הגוש הערבי' ופרסמו תוכנית מרחיקת לכת לשיתוף הערבים בהסתדרות.⁴² מבין השורות עולה תחושה של דחיפות וחוסר סבלנות כלפי עמיתיו למחלקה, העסוקים בוויכוח על עניינים מנהליים הקשורים לקביעת מבנה המחלקה וזיקתה להסתדרות הערבית האוטונומית שתקום, לפי התוכנית. הוויכוח על 'ריכוז או אל-ריכוז', על מידת העצמאות של הסניפים, מספר העובדים במחלקה ופרטים מנהליים נוספים נראה לו משני בשלב ההוא. לבסוף התגבש מבנה מוסכם למחלקה הערבית והיא החלה לפעול בשטח.⁴³

פעילות כלכלית וחברתית ביישובים הערביים בשנים הראשונות

הפעולות המעשיות של ההסתדרות בקרב הערבים בשנים הראשונות לאחר קום המדינה התאפיינו בשני מסלולים: פעילות כלכלית שנועדה לפתח את המשק הערבי, לקדם את הטכנולוגיה והמודרניזציה ולהכניס שיטות של קואופרציה שהיו מקובלות אז בקרב היהודים; ופעילות חברתית-תרבותית, כגון הקמת מועדונים, הקנת סרטים, פעולות תרבות לנשים ולנוער, פעולות ספורט, פרסום עיתונים וספרים.

ליד המחלקה לענייני הפועל הערבי הוקם ב-1949 מדור כלכלי במגמה 'לארגן את הפועל והפלאח הערבי על בסיס משקי-שיתופי במסגרת ההסתדרות'.⁴⁴ הותוותה תוכנית לפיתוח מפעלי מלאכה ותעשייה ביישובים הערביים ולארגון שיווק וצרכנות שיתופיים, בדומה להתארגנות ביישובים היהודיים. ההסתדרות ראתה עצמה כלי שיסייע לערבים להשתחרר מניצול ולהשתלב בכלכלה הישראלית.⁴⁵ בשנות הצנע והפיקוח הדריכו אנשיה את הערבים בנבכי הוראות הקיצוב והייצור.

עד אוגוסט 1950 הוקמו חמישים ושמונה קואופרטיבים ערביים בכפרים ובערים⁴⁶ -

42. חקיקת אליאמר, 15 בדצמבר 1949.

43. 'הצעת תכנית פעולה למחלקה הערבית ובפא"י', 1949, אה"ע IV 219-163.

44. פרקי דין וחשבון לשנת 1953, ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, הוועד הפועל, תל-אביב, ינואר 1955, עמ' 125.

45. שם.

46. דו"ח המחלקה הערבית, המדור הכלכלי, 1 במרס 1949-31 באוגוסט 1950, עמ' 9, אה"ע IV 219-163.

קואופרטיבים לארגון השיווק של היבול החקלאי, קואופרטיב של נגרים, מגדלי טבק, ייצור אריגים וכד'. השיטה השיתופית לא התאימה בדרך כלל לאורחות חיי הערבים, ואנשי ההסתדרות התלוננו על הקשיים המרובים שהם נתקלים בהם ביישומה.⁴⁷ המטרה המוצהרת של ארגון הקואופרטיבים היתה 'לעודד התפתחות משקית-חברתית של הכפר [...] להגיע אל הפועל והפלאח העמל ולהדריך את התפתחותם, ובו בזמן לבנות את מעמדם הנכון במבנה המשקי והחברתי של ישראל', כמו גם 'לעודד את שילוב ואיחוי התפתחות המשק הערבי בזה של ישראל, ובעיקר להשלים את המשק החקלאי הישראלי'.⁴⁸ כלומר, לא היתה כוונה להמשיך בהפרדה בין שני המשקים, אלא להפך, ליצור אינטגרציה ביניהם, ולפחות בתקופה הראשונה, שהיתה תקופת קיצוב ומחסור, להשתמש בתוצרת החקלאית הערבית בצורה מקסימלית. תלונות על התפתחות השוק השחור, בתוצרת הערבית והיהודית כאחד, ותחושה של חוסר אונים לנוכח תופעה זו באו לידי ביטוי בדוחות השונים של אנשי ההסתדרות.

אחת הדוגמאות הראשונות להתערבות הכלכלית של ההסתדרות היא הניסיון לארגן את שיווק יבול הטבק במרוכז, כדי לסייע למגדלים הערבים מול כוונות חברות הסיגריות להוריד את המחירים. בשנת 1949 פנו חברות הסיגריות הגדולות, כל אחת בנפרד, אל מגדלי הטבק ביישובים הערביים ושילמו להם מקדמות על חשבון היבול. כאשר הגיעה השעה לקבל את הטבק, התאגדו כל החברות והורידו את המחיר בצורה משמעותית, דבר שפגע כמובן במגדלים. ההסתדרות והממשלה הסדירו את הנושא על-ידי שחרור המגדלים מתלותם ביצרני הסיגריות, מתן הלוואות, חלוקת שתילים והרחבת שטחי הגידול.⁴⁹

נושא חיוני שהצריך ארגון היה הסדרת אספקת המים. ההסתדרות הקימה קואופרטיבים לאספקת מים ביישובים הערביים. בשנת 1960 היה מספרם עשרים וארבעה והם פעלו בשיתוף-פעולה עם משרדי העבודה והחקלאות.⁵⁰ המדור הכלכלי בהסתדרות הוא שיום ועודד הזרמת חשמל ליישובים הערביים וסיכם עם חברת החשמל הקלות במימון מפעלי חשמל בכפרים.⁵¹ 'קופת הפועלים והפלאחים והעמלים', שהוקמה כדי להעניק אשראי לעובדים הערבים, העניקה הלוואות וערבויות לצורכי פיתוח כלכלי והשקעות. הקופה נועדה להיות גוף פריטטי, ובשנת 1954/55 רכשו הפועלים והפלאחים עצמם מניות ב-100,000 ל"י, למעלה ממצית הונה הרשום, ושאר ההון בא מחברת העובדים, מבנק הפועלים ומן הממשלה. שני ערבים, לביב אבו רוקון וכאמל טיבי מונו לחברי ההנהלה המצומצמת של הקופה. חברה-בת, 'החברה לייצור מצרכי הכפר', עסקה בביצוע מפעלי פיתוח בכפרים הערביים. ב-1960 היה הונה של הקופה 500,000 ל"י והיא נכנסה גם לתחום ההשקעות בשיכון, חשמל ומפעלי מים, ואפילו הקימה שלושה בתי-קולנוע קיציים בטייבה, טירה ובאקה אל-ערביה שבמשולש.⁵² אולם

47. שם, עמ' 10-11.

48. שם, עמ' 12.

49. שם, עמ' 20.

50. סקירה על פעולות הוועד הפועל בשנים 1956/59, מוגשת לוועידה התשיעית של ההסתדרות, הוצאת הוועד הפועל, תל-אביב 1960, עמ' 93.

51. שם, עמ' 94.

52. שם.

היקפן של פעולות אלה, חשובות ככל שהיו, היה מוגבל והן ענו על מקצת הצרכים של האוכלוסייה הערבית, ויישובים רבים נשארו ללא פיתוח ועם תשתית רעועה. בשנת 1954 נפתח סניף של בנק הפועלים בנצרת. בפתחה החגיגית אמר שר האוצר לוי אשכול כי הבנק ישמש מנוף לפיתוח התעשייה בעיר. ביוזמת המחלקה הערבית בוצעו עבודות דחק ונסללו כבישי גישה לכפרים בשיתוף משרד העבודה והתושבים. סניפי ברית פועלי ארץ ישראל שימשו גורם ראשי בהכשרת הדרך לגיוס כספים מהתושבים ובמשלוח מאורגן של פועלים לעבודות אלה.⁵³ בשטח התרבותי-חברתי ערכה ההסתדרות מגוון רחב של פעולות, חלקן דומות לאלה שקיימה ביישובים היהודיים וחלקן מיוחדות לאוכלוסייה הערבית. כדי להעביר את האחריות והיוזמה לידי הערבים עצמם, נערך מטעם ההסתדרות בספטמבר 1954 סמינר לפעילי תרבות בסקטור הערבי, שהשתתפו בו שלושים ותשעה איש, ביניהם חמש נשים, מכל חלקי הארץ: שבעה-עשר מוסלמים, שני דרוזים, ועשרים נוצרים. התוכנית כללה הרצאות, שיעורי עברית, עבודה עם מדריכים, טיולים, שיחות וויכוחים, ריקודים ושירה. המשתתפים ביקרו גם בתאטרון והשתתפו באספה הכללית של קופת הפועלים והפלאחים.⁵⁴ בית הוצאה לאור ערבי, שייסדה ההסתדרות, הפיק פרסומים שונים שיצאו לאור בקביעות: עיתון יומי בערבית, **אלייום** (היום), בעריכה יהודית, דו-שבועון לילדים, **אלייום לאולאדנא**, הדו-שבועון **צדא אל-תרביה** (הד החינוך) - תוספת לעיתון בשם זה שיצא לאור בעברית מטעם הסתדרות המורים, הירחון **אליהדף** (המטרה), השבועון **חקיקת אלי-אמר**, והרבועון לקואופרציה **תעאון** (שיתוף-פעולה). בית ההוצאה דאג לצייד את הספר הערביים בספרי יסוד כאמצעי עזר ללימודים. המדור לתרבות הקים ספריות במועדוני ההסתדרות בכפרים הערביים וייבא מחו"ל ספרים בערבית. ההסתדרות גם הוציאה לאור ספרים בערבית, מתורגמים ומקוריים כאחד.

ההסתדרות השקיעה מאמצים בהסברה בעל-פה, וקיימה עשרות הרצאות, שיעורי ערב, קורסים מקצועיים וסמינרים ביישובים הערביים. סניפים של ברית פועלי ארץ ישראל ושל ההסתדרות ארגנו טיולים לחברים הערבים ברחבי הארץ, שכן, לדבריהם, 'הנסיון מוכיח שטיולים אלה מושכים קהל רב ומסייעים להכרת ההתפתחות הדינמית בישראל'.⁵⁵ בסקירת הפעולות בשנים 1956-1959 נאמר כי המחלקה הערבית מקיימת מדי חודש במוצע עשרים הרצאות, עשר הקרנות סרטים וארבעה טיולים. כמו כן מתקיימות חגיגות באחד במאי, ביום העצמאות וכד'. בשנת העשור נערכו שלושים חגיגות ביישובים ערביים.⁵⁶ בדצמבר 1954 מונתה נוזתה קצב, יהודייה יוצאת עיראק, בוגרת האוניברסיטה העברית, לרכז את פעולות ההסתדרות בקרב נשים ערביות, תפקיד שכינה בו שנים ארוכות. הפעילות

53. לקט ידיעות על פעולות ההסתדרות בקרב הערבים, מס' 1, הוצאת הוועד הפועל, המחלקה לענייני הפועל הערבי, תל-אביב, נובמבר 1954.

54. שם.

55. לקט ידיעות על פעולות ההסתדרות בקרב הערבים, מס' 3, דצמבר 1954.

56. סקירה על פעולות הוועד הפועל בשנים 1956/59, עמ' 90.

התמקדה בארגון הנשים למפגשים במועדוני ההסתדרות לקורסים מקצועיים במקצועות נשיים כתפירה, רקמה וכלכלת בית. כמו כן ניתנו שיעורי עברית, חשבון והרצאות כלליות.⁵⁷ בקרב הנוער החלה הפעילות רק בשנת 1958, לאחר שהגיעה ההסתדרות להסכם עם הנוער העובד והלומד להקים שלושה סניפים של התנועה בגוש חלב (ג'יש), חיפה ונצרת. דווח על מאות פניות של בני נוער ערבים שביקשו להצטרף לתנועה.⁵⁸ במקביל יזמה המחלקה הערבית את הקמת התנועה 'הבנה וידידות', שנועדה לקרב בני נוער משני העמים על-ידי פעולות משותפות 'בשטחי התרבות, האמנות, ספורט, מחנאות, ביקורים הדדיים וביצוע מפעלים קונסטרוקטיביים משותפים'.⁵⁹ כפעולה ראשונה ערכה ההסתדרות כנס נוער יהודי-ערבי באוגוסט 1958. בכנס השתתפו למעלה מאלף איש, שהמשיכו אחר-כך בפעולות משותפות במקומות מגוריהם.⁶⁰

מדי פעם התבקשו הסניפים להפיץ שאלונים בקרב התושבים ולהציע הצעות לשיפור הפעילות ומצב הפועלים. כך, למשל, סוכמה פעילות זו בראשית 1955: 'הסניפים התבקשו להגיש הצעות לשיפור המצב, ורובם הראו גישה קונסטרוקטיבית מרחיקת לכת, המתבססת על פיתוח חברתי וכלכלי של הכפר, כדי להפוך אותו למקום מגורים נאה ומקור פרנסה בטוח ליושבו'. עיקרי ההצעות לפיתוח בכפרים הערביים היו:

- * הקמת מועצות מקומיות, שידאגו לפיתוח, סלילת כבישים, בניית מרפאות.
- * מלחמה מקצועית לשיפור תנאי העבודה.
- * ייסוד קואופרטיבים למלאכה, ייצור וחקלאות.
- * פיתוח החקלאות ומפעלי המים.
- * חינוך מקצועי.
- * פתיחת לשכות העבודה על בסיס של איחוד עם הלשכות הכלליות בארץ.⁶¹

בסיכום שהוגש לוועידה התשיעית של ההסתדרות, זו שהחליטה לקבל את הערבים כחברים מלאים לשורותיה, משתקפת התדמית העצמית של ההסתדרות, ובמיוחד של אנשי המחלקה הערבית שלה, על פעולותיהם ותפקידם. כדרכם של דוחות מעין אלה, תוארו בו בהגזמה רבה מקומה של ההסתדרות בעיני הערבים וציפיות המחלקה הערבית מתוצאות פעילותה:

אין בארץ כהסתדרות גורם בעל תכונות ואמצעים המתאימים וההולמים את הטיפול בישוב הערבי, המורכב, רובו ככולו, מפועלים ופלאחים. אין כפר ואין תושב בישוב הערבי שאינם נכונים לשתף פעולה עם ההסתדרות. אין ספק, כי פעילות מתמדת מצד ההסתדרות, בשיתוף עם הממשלה, באופן ובמידים ההולמים את העניין, תביא הדרגתית

57. נוזהת קצב, סנוניות השלום: עם הנשים הערביות והדרוזיות בישראל, תל-אביב 1999.

58. סקירה על פעולות הוועד הפועל בשנים 1956/59, עמ' 91.

59. שם.

60. שם.

61. לקט ידיעות על פעולות ההסתדרות בקרב הערבים, מס' 4, ינואר 1955.

לשינוי ערכיו בקרב הישוב הערבי מבחינה חברתית, תרבותית ומשקית. משינוי ערכין זה תהא נשכרת לא ההסתדרות בלבד, אלא המדינה כולה.⁶²

צירוף הפועלים הערבים לאיגודים המקצועיים – 1953

למרות הפעילות הנרחבת של ההסתדרות בקרב הערבים, חמש שנים לאחר קום המדינה טרם הוסדר מעמד הרשמי בתוכה והם לא התקבלו כחברים מלאים. ברית פועלי ארץ ישראל הערבית הוסיפה להתקיים בצד ההסתדרות העברית, שבתוכה פעלה מחלקה ערבית אשר טיפלה בנפרד בבעיות הפועלים הערבים. הימים היו ימי ראשית המדינה, קליטת העלייה ההמונית וימי הצנע והמחסור. הנושא הערבי לא היה בראש סדרי העדיפויות של המדינה ושל ההסתדרות כאחד. גם לאוכלוסייה הערבית, שהיתה עדיין תחת הלם התבוסה ותוצאות המלחמה, לא היתה הנהגה מאורגנת והיא לא נהנתה מחופש ביטוי והתארגנות תחת שלטון הממשל הצבאי. הערבים היו בעיני הרוב היהודי מקור סכנה פוטנציאלי לבטחונה של המדינה. מכלול גורמים אלה מסביר את העיכוב בתהליך של צירוף הערבים להסתדרות. אולם הדרישה לשינוי החלה להישמע הן בחוגים יהודיים בתוך ההסתדרות הן בפי ערבים שהיו קשורים עם הארגון, והנושא עלה לדיון ברמות מוסדיות שונות.

מועצת ההסתדרות ה"ו", שהתכנסה בחודש אוקטובר 1952, קיבלה החלטה דרמטית, מבחינתה – לצרף פועלים ערבים לאיגוד המקצועי של ההסתדרות על בסיס אישי, לחברות מלאה. הערבים שיצטרפו ייכללו בקרנות הביטוח ובמוסדות העזרה ההדדית של ההסתדרות, ויהיו בעלי זכות בחירה לוועדי העובדים במקומות העבודה ולמועצות האיגודים המקצועיים ברחבי הארץ. כמו כן הוחלט שיקוימו בחירות לוועדי האגודות המקומיות ביישובים הערביים. שתי הצעות נגדיות, של מפ"ם ושל מק"י, לקבל את הערבים לחברות מלאה וכוללת בהסתדרות נדחו.⁶³ קדם להחלטה מאבק ממושך ודיון ציבורי בנושא בקרב יהודים וערבים. מפ"ם ארגנה עצומה, שחתמו עליה שנים־עשר אלף פועלים ערבים בדרישה להכניסם להסתדרות, אך תמכה לבסוף בהצעה החלקית להכניסם רק לאיגוד המקצועי.⁶⁴ גם אנשי ההסתדרות בחיפה תמכו בכניסת הערבים להסתדרות לחברות מלאה, הן מנימוקים מוסריים הן בשל הפערים בשכר בין פועלים ערבים ליהודים, שפגעו בעיקר ביהודים. אנשי ה'ברית' עמדו במצבים קשים מול אנשי מק"י וקונגרס הפועלים, שלעגו להם על קשריהם עם ארגון ומפלגה שאינם מוכנים לקבלם לשורותיהם.⁶⁵ מאבקם של אבא חושי ואמנון לין ממועצת הפועלים בחיפה לצירופם של ערבים בהסתדרות התפתח לסכסוך של ממש עם ראשי ההסתדרות, והסתיים

62. סקירה על פעולות הוועד הפועל בשנים 1956/59, עמ' 95.

63. מועצת ההסתדרות ה"ו", ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל, הוועד הפועל, תל־אביב 1953, עמ' 336.

64. על המשמר, 5 במרס 1953.

65. ריאיון עם אמנון לין, 23 בנובמבר 1997.

בסילוקו של לין מפעילות בבפא"י ובסקטור הערבי ב־1952, יחד עם הערבים שעבדו אתו.⁶⁶ בקול קורא ששלחו אנשי בפא"י בצפון הארץ למועצת ההסתדרות, שהתכנסה ב־28 באוקטובר 1952, הם קבעו כי קיומה של ה'ברית' ליד ההסתדרות 'יוצר כפילות בלתי בריאה'. לדבריהם, ארבע שנים לאחר קום המדינה בשלו התנאים למיזוג במסגרת ארגונית כוללת, והוסיפו כי 'המשך קיום מסגרת נפרדת תיצור בקיעים רבים בחומת ההישגים של הפועל בארץ, ותהפוך את ההישגים להפלות כלפי הפועל הערבי. הראיה החותכת לכך היא ההחלטה על שוויון השכר לפועל היהודי והערבי, שהתקבלה על דעת הכנסת, הממשלה וההסתדרות, ולא בוצעה עד היום הזה'.⁶⁷

ראשי ההסתדרות ראו בהחלטה להכניס ערבים לאיגוד המקצועי צעד חשוב ובעל ערך לא רק בתולדות ההסתדרות ויחסיה עם הערבים אלא גם, כפי שהתבטא המזכ"ל מרדכי נמיר, צעד שיסייע 'להשתלבות מלאה ומהירה של כלל הישוב הערבי באוכלוסיה הכללית של מדינת ישראל, על יסוד של שוויון גמור בזכויות ובחובות'.⁶⁸ הדוברים בכינוס הפליגו בשבח ההחלטה ההיסטורית, כלשונם, שתהיה לה לדעתם השלכה על תנועת הפועלים במזרח התיכון כולו.

למעלה מחצי שנה חלפה עד שהתכנס הוועד הפועל לדון בצעדים המעשיים הדרושים למימוש החלטת המועצה. אליעזר בארי, איש מפ"ם בהסתדרות, טען כי הדחייה הנמשכת נובעת מסיבות פוליטיות ולא רק מתקלות ארגוניות, כפי שניסו אנשי ההנהגה לטעון. כניסת הערבים לאיגודים המקצועיים תחייב את ביטול בפא"י, שהיא מכשיר מפלגתי ממדרגה ראשונה בידי מפא"י, במיוחד בתקופת בחירות, ולכן יש ניגוד אינטרסים מובהק בין החלטת ההסתדרות למפלגת השלטון, מפא"י, וזו הסיבה שמפא"י אינה מזרזת לבצעה, אמר.⁶⁹ במאמריו בעל המשמר כתב בארי שמפא"י אינה מוכנה, ואולי אף אינה מסוגלת, להעניק לערבי יחס של שוויון וחברות: 'היא מוכנה לפעמים להעניק טובות, אך אינה יודעת יחס של סולידריות בלי התנשאות'. לדבריו, 'מפא"י חיבלה באופן שיטתי בהחלטות המועצה', שכן יחסה למעמד הערבים בישראל ולזכויותיהם הוא יחס גרוע ו'רחוק מאד מיושר ומעקרונות של דמוקרטיה וסוציאליזם'.⁷⁰ הדברים אופייניים לוויכוח שהתנהל באותם ימים בין מפ"ם למפא"י על מעמדם של הערבים במדינה ובמערכת הפוליטית, ותיאורו של בארי אכן הולם את היחס האמביוולנטי של השלטון כלפי הערבים, שהשפיע באופן טבעי גם על יחסם של ראשי ההסתדרות לנושא. בישיבת הוועד הפועל, שדנה כאמור בצעדים המעשיים למימוש החלטת המועצה, קרא גם נמיר, שבתוקף תפקידו ביקש להוביל את המהלך, לפועלים היהודים לקלוט את עמיתיהם

66. א' לין, בטרם סערה: יחסי יהודים וערבים במדינת ישראל, בין תקוות לאכזבות, תל-אביב 1999, עמ' 114.

67. קול קורא לחברי מועצת ההסתדרות, בחתימת 'ועדת הפעולה לפתיחת שערי ההסתדרות לפועלים הערבים, שליד ברית פועלי ישראל בנצרת ובגליל המזרחי', 28 באוקטובר 1952, אה"ע IV 219-170.

68. נאום נמיר בישיבת המליאה של הוועד הפועל, 7 במאי 1953, בתוך: ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 20.

69. על המשמר, 5 במרס 1953.

70. על המשמר, 26 באפריל 1953.

הערבים 'קליטה גדולה ללא סייגים, ללא מעצורים, תוך התגברות מוחלטת על דעות קדומות'.⁷¹ גם שמואל יבנאלי אמר כי יש להשקיע עבודה מרובה בחצי מיליון הפועלים היהודים בארץ, 'כדי שיקבלו בהבנה את המציאות החדשה ויתרגלו לראות בעובד הערבי חבר, כתף ליד כתף. נחוזה הרבה עבודה כדי לגרש רוחות רעות מתוכנו, מפני שהמסורת בנידון זה משני הצדדים היתה קשה, ולא כל כך קל למחוק מסורת'.⁷² ואילו ראובן ברקת פנה דווקא אל הערבים ותיאר לפנייהם את הקשיים העומדים בפניהם בדרכם להשתלבות מלאה בהסתדרות: 'החלטת הביצוע שאנו עומדים לקבל היום מחייבת את הפועל הערבי להיפך מנושא לנושא, מתובע בלבד לנתבע, היא מחייבת אותו לראות את קבלת הזכות כזכות טבעית, שהיא ממילא מטיילה גם חובה, לראות בהכרח וברצון של נשיאה בעול תנאי הכרחי לקיום הזכויות'.⁷³ בארי, איש מפ"ם, שתמך כאמור בקבלת הערבים לחברות מלאה בהסתדרות ואף הציע הצעות ברוח זו למועצה,⁷⁴ הביע תקווה כי ההחלטות שהתקבלו אכן יבוצעו במלואן, ולא יהיו הנקודה האחרונה כי אם צעד לקראת החלטה קרובה לקבלת הערבים לחברות בהסתדרות 'ללא כל חציצה'. גם הוא הכה על חטא כי 'הרגלנו אותם [את הערבים] למשטר של פטריארכליזם פילנטרופי', ואילו עתה עליהם להטיל על עצמם גם חובות ולהיות שותפים מלאים ואחראים בחיים ההסתדרותיים.⁷⁵

החברים הערבים שדיברו באותו מעמד בירכו על ההחלטה, אולם היו חגיגיים פחות והדגישו את הקשיים. עבד אל-עזיז זועבי מנצרת (לימים חבר כנסת מטעם מפ"ם וסגן שר הבריאות) דיבר על מצבו הגרוע של הפועל הערבי לא רק בשל תנאי עבודה ושכר ירודים, אלא גם בגלל היותו 'מוקף אויבים מעמדיים בקרב בני עמו הוא. הפועל הערבי דוכא בעבר ושימש גורם לניצול בידי אנשי השלטון והדת, הסוחרים והמנהיגים אשר שלטו בו, והיה בידיהם כחומר ביד היוצר'.⁷⁶ לצערי, הוסיף זועבי, רבים מאלה עדיין שולטים כיום וחלקם מקורבים לשלטון והם בעלי השפעה עליו. על כן, הבעיה היסודית היא שהפועל הערבי עדיין מפגר מבחינה תרבותית, למרות ההתקדמות שחלה מאז קום המדינה, ועל ההסתדרות לפעול בקרבן ולחנכו לאזרחות שוות זכויות ולהכניסו בשערי הקידמה והכרת המדינה ובעיותיה'.⁷⁷ ג'ורג' נצאר, מראשי ה'ברית' הוותיקים, בירך בקצרה על ההצטרפות לאיגודים המקצועיים, והדגיש כי היא באה בעקבות לחץ מלמטה של הפועלים הערבים. הוא רואה בכך רק שלב ומצפה להמשך תהליך השילוב. נצאר פנה אל חבריו היהודים בבקשת עזרה והדרכה, שכן 'אנו חסרי נסיון, ואנו יודעים שללא נסיון נהיה צפויים לכשלון'.⁷⁸ גיליון מיוחד של חקיקת אלי"אמר הופיע לכבוד ההחלטה על צירוף הערבים לאיגודים

71. נאום מרדכי נמיר, בתוך: ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 21.

72. ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 33.

73. שם, עמ' 24.

74. ארכיון השומר-הצעיר, גבעת חביבה, 2.21.95 (3).

75. ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 42.

76. שם, עמ' 43-44.

77. שם.

78. שם, עמ' 42.

המקצועיים ובו פרוטוקול 'הישיבה ההיסטורית' של מליאת הוועד הפועל מיום 7 במאי 1953, שבה נפלה ההחלטה, הנוסח המלא שלה ושמות כל המשתתפים.⁷⁹

בתום הישיבה התכנסו חברי המחלקה לענייני הפועל הערבי ונציגי בפא"י להחלפת דעות בעניין החלטת ההסתדרות. ראובן ברקת שיבחה את החברים הערבים הפועלים ב'ברית' עוד מתקופת המנדט, כמו ג'ורג' נצאר, מחמד עבד אל-כרים אבו דבוס, ואת החברים שהצטרפו לאחר קום המדינה, ואמר להם בין השאר: 'אתם פעלתם איתנו במאמץ להכשרת הפועלים הערבים לשיתוף פעולה פועלי, לנאמנות להסתדרות ולהליכה בדרך ההתקרבות האמיתית בין היהודים לערבים ובתחושת האחוריות המשותפת כלפי המדינה. דרככם לא היתה קלה, לעתים נאלצתם להכריח את הפועלים לקבל דברים בלתי שגרתיים, זה מה שמוטל על כל הנהגה חברתית אמיתית [...] הנהגה אמיתית היא זו היודעת כיצד להוביל את הציבור לקראת המטרה בדרך תחתית'.⁸⁰ ביצוע ההחלטות, הוסיף ברקת, איננו תלוי רק בהסתדרות, כי אם גם בפועלים הערבים ובמנהיגיהם. בעקבותיו נטלו את רשות הדיבור החברים הערבים שנכחו במפגש, סמעאן אל-חלו, כאמל טיבי, ג'ורג' סעד, שריף ממלוך, מחמד ח'ליל צאלח, מחמד עבד אל-כרים אבו דבוס, ונדים בטחיש. בדבריהם הדגישו כי פתיחת האיגוד המקצועי לפנייהם היא תוצאה של לחצם הם, וכי אינם רואים בה סוף פסוק אלא שלב בדרך להצטרפותם המלאה להסתדרות. בצד ההערכה לארגון ולפעילותו בקרב הערבים עד אז, ביקשו הדוברים הגברת ההדרכה וההוראה של הפועל הערבי, וביצוע מעשי מהיר של ההחלטות. בדברי הסיכום התחמק אגסי, איש המחלקה הערבית, מלהבטיח קבלה מלאה של הערבים להסתדרות, וניכר בהם הפער בין ציפיות החברים הערבים ותחושתם כי מה שהוחלט הוא מעט מדי לבין הרגשת היהודים כי זהו צעד מרחיק לכת. אגסי העיר לאלה שאמרו כי הכניסה לאיגודים המקצועיים איננה מספקת ואמר כי לדעתו זהו צעד מהפכני: 'נכון שהחברות באיגוד המקצועי היא פחותה מהחברות בהסתדרות, אבל היא מאפשרת לפועל הערבי התקדמות, שגשוג וצמיחה על אדמת האיגוד המקצועי, שהיא גם אדמת ההסתדרות. זהו השינוי המהפכני אשר חל במעמד העובד הערבי היום, ואני מקווה כי הפועלים הערבים יידעו לנצל את ההזדמנות הזאת ויפיקו ממנה את כל הדרכים להתקדמות'.⁸¹

הוועד הפועל קיבל החלטה מפורטת בדבר הצעדים הביצועיים של צירוף הפועלים הערבים לאיגוד המקצועי, שבשוליה הבנה שיש לדון בעתידה של ברית פועלי ארץ ישראל, כי היא הגיעה למעשה לסיום תפקידה.⁸² מפ"ם דרשה את ביטולה המוחלט של ה'ברית', שלדעתה עבר זמנה, אולם להערכת אנשיה מפא"י לא ששה לוותר על כלי זה של ארגון והשפעה, ששירת אינטרסים מפלגתיים יותר מאשר אינטרסים מקצועיים ופועליים.⁸³ ואכן, במהלך

79. חקיקת אל-אמר, 21 במאי 1953.

80. ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 20.

81. שם, עמ' 31.

82. שם, עמ' 48.

83. מפ"ם, ידיעות המרכז, מס' 5, 1 ביוני 1953, ארכיון השומר-הצעיר, גבעת חביבה, 2.21.95 (4).

שנת 1953 דווקא נוספו לבפא"י סניפים ביישובים הערביים והם אשר ביצעו הלכה למעשה את רישום הפועלים והפלאחים לאיגודים המקצועיים.⁸⁴ תהליך רישום הערבים אורגן על-ידי המחלקה הערבית של ההסתדרות. כרוזים שקראו לערבים להגיע לתחנות הרישום הופצו ביישובים הערביים, ופרטים על סדרי ההרשמה נמסרו בעיתונות וברדיו. הפועלים נקראו לנצל את 'ההזדמנות הגדולה, אשר חיקיתם לה זמן ממושך', ולבוא בהמוניהם לתחנות. גם חברי הארגון הקומוניסטי, 'קונגרס הפועלים הערבים', נקראו לעזוב אותו ולהצטרף לאיגוד המקצועי, ולקבל את מלוא החובות שהצטרפות מטילה עליהם.⁸⁵ בחודשיים הראשונים להרשמה, יוני-יולי 1953, נרשמו לאיגוד המקצועי 11,600 פועלים, אשר לפי ההערכה היו כשני שלישים מכלל הפועלים הערבים באותה עת. כתום הרישום סווגו הנרשמים לפי האגודות המקצועיות המתאימות. מגוון המקצועות היה רחב: נרשמו פועלים פשוטים לא-מקצועיים, חקלאים, עובדי בניין, מתכת, תעשייה ושירותים, פקידים, שוטרים, ימאים, עובדי נמל, תחבורה, עיריות ועוד.⁸⁶ עובדי המדינה הערבים כבר הצטרפו לאיגוד עובדי המדינה שנה קודם לכן, בטרם התקבלה ההחלטה העקרונית, והספיקו להשתתף בבחירות הארציות לאיגוד ב-1952. נציגים שלהם נבחרו למרכז האיגוד ונציג אחד אף נכלל במזכירות המצומצמת שלו. גם לעובדי העיריות ולמורים היה ניסיון קודם של שיתוף-פעולה יהודי-ערבי באיגודים המקצועיים.⁸⁷

אף כי בדרך-כלל היתה שביעות רצון מקצב הרישום ומיחסם של הערבים להצטרפות לאיגודים המקצועיים, דווח גם על תעמולה מכוונת ביישובים למניעת התהליך. דוח של המחלקה הערבית מסר כי לא היו סימנים שתעמולה זו אורגנה במישור הארצי, אולם ביישובים רבים, במיוחד באלה שבפא"י לא פעלה בהם ולא קוימו בהם קודם לכן פעולות של ההסתדרות, הופצו שמועות שהרישום נועד לגיוס לצבא, לגיוס לעבודות קשות בנגב, לגביית מסים או למטרות זרות אחרות.⁸⁸ קושי נוסף הציב הממשל הצבאי, שדרש כי אנשי לשכת המס של ההסתדרות ייכנסו לשטחי הממשל להעניק פנקסי חבר לערבים ביישוביהם-הם, ולא שהערבים יצאו ללשכות המס בערים היהודיות לצורך זה.⁸⁹

תהליך בדיקת בקשות ההצטרפות, אישורן והנפקת פנקסי חבר התנהל באטיות. לפי דוח הוועד הפועל לשנת 1954/55 שהוגש לוועידה השמינית, רק 4500 פועלים ערבים קיבלו פנקסים, פחות ממחצית המצטרפים. לא כל החברים החדשים נהנים משירותי בריאות ועזרה הדדית של ההסתדרות, מכיוון שקיים קושי לפתוח מרפאות בכל היישובים הערביים. כמו כן לא כל הערבים מוכנים לשלם מס אחיד, וכלשון הדוח: 'נדמה שיש מרחק מה בין התביעה לכניסה לאיגוד המקצועי מצד הציבור בכללו, לבין הנכונות מצד הפועל לבצע זאת, בייחוד

84. פרקי דין וחשבון לשנת 1953, עמ' 177.

85. כרוז ההסתדרות מיום 1 ביוני 1953, אה"ע IV 219-128.

86. פירוט מספרי וחתך לפי גיל, עיסוק ומקום מגורים, אה"ע IV 219-195.

87. פרקי דין וחשבון לשנת 1953, עמ' 176.

88. 'תוצאות רישום הפועלים הערבים', אה"ע IV 219-195.

89. מכתב אגסי לברקת, אה"ע IV 219-128.

כשהדבר כרוך גם בחובות כספיות מסויימות - תשלום המס האחיד.⁹⁰ מצבו של המשק הערבי עדיין ירוד בהשוואה למשק היהודי, תנאי השכר ותנאי העבודה של הערבים ירודים, ואף כי ההסתדרות עושה מאמצים רבים לשפרם, לא בכל מקום היא זוכה לשיתוף-פעולה. אפילו הפועלים הערבים עצמם, אשר במקרים רבים נתונים להשפעתם של נותני העבודה, המנצלים אותם, אינם מגלים נכונות למאבק רציני.⁹¹ דרושה פעולה חינוכית והסברתית ממושכת כדי להביא את הפועל הערבי להכרה 'שגורלו קשור בגורל כלל ציבור הפועלים המאורגן, וכי רק בכוחו של קשר זה להבטיח לו רמת חיים הוגנת ושיפור תנאי עבודתו', מסכם הדוח.⁹² כמה איגודים מתקדמים יותר מאחרים בטיפולם בענייני חבריהם הערבים, כמו איגודי המורים, פועלי הבניין, עובדי המדינה ועובדי העיריות. בערים המעורבות הטיפול טוב יותר מאשר ביישובים שכל תושביהם ערבים, ובמקומות שקיימות בהם מועצות פועלים ומרפאות קופת חולים המצב כמובן טוב יותר מאשר במקומות שמוסדות אלה נעדרים מהם.⁹³

בסיור מיוחד שערכו אנשי האגף לאיגוד מקצועי ביישובים הערביים באוגוסט 1954, כדי להסביר את ההחלטה ומשמעותיה, בא לידי ביטוי הפער בין כוונותיה המוצהרות של ההסתדרות לבין המציאות בשטח והקשיים שהערבים התמודדו עמם.⁹⁴ נוסח התשובות של אנשי ההסתדרות לטענות שהוטחו בפניהם בעת הביקור מעיד גם הוא על המרחק בינם לבין בעיות היומיום ביישובים הערביים. בסיור השתתף גם נציג משרד העבודה - הוכחה נוספת לטשטוש התחומים בין הממשלה להסתדרות. באספה שהתקיימה בטייבה נכחו 35 איש. אהרון בקר, פעיל מרכזי ולימים מזכ"ל ההסתדרות (1961-1969), דיבר בין השאר על תפקיד המורה הערבי כגורם מחנך ומדריך בחברה שלו, גם בקרב המבוגרים. המורים מאורגנים כולם וקשורים להסתדרות, אמר, ויוכלו להסתייע בה. ואילו הנוכחים במקום העלו לפניו את בעיותיהם, שנראה כי לא היה קשר בינו לבין דברי הפתיחה שלו: שירותי קופת חולים מרוחקים, חוסר עבודה, הפרשי שכר בינם לבין היהודים, אי-חברות בקרנות הביטוח, ועוד. כמו כן העלו את בעיית האדמות הנמצאות בידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים ואנשי הכפר אינם יכולים לעבדן. בדברי התשובה אמר נציג משרד העבודה חבושי כי בלשכה בטייבה רשומים רק שלושים מבקשי עבודה מתוך 600-700 פועלים, וזאת בזכות מאמצי ההסתדרות ליצירת מקומות עבודה. בקר הבטיח לפתוח מרפאה אם יהיו 800 חברים רשומים, כפי שנפתחו סניפי קופת חולים בכפרים בגליל. באשר לשכר שווה - ההסתדרות החליטה לדאוג לכך במפעלי המדינה, אבל בשאר מקומות העבודה הבעיה עדיין קשה. וכשמדובר במפעלים ערביים, הפועלים עצמם חייבים להיאבק על כך, אמר. 'כל ערבי בישראל שהוא אזרח נאמן למדינה ייהנה מכל הזכויות של הפועל היהודי [...]. אין זה נכון שידרשו זכויות לפני שהם יקיימו את כל החובות.⁹⁵

90. פרקי דין וחשבון לשנת 1954/55, ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, הוועד הפועל, תל-אביב, דצמבר 1955, עמ' 122.

91. שם, עמ' 123.

92. שם.

93. שם, עמ' 124.

94. אה"ע 177-219 IV.

95. שם.

בביקור המשלחת באום אל-פחם עלתה בעיית משטר הרשיונות של הממשל הצבאי. היות שאין אפשרות לצאת מהכפר ללא רישיון והענקתו נתונה בידי הלשכה והממשל, יכולים הללו לשלוט על יציאת הפועלים לעבודות חוץ. יש פועלים שמאבדים את מקום עבודתם בגלל העיכובים בקבלת רשיונות, טענו התושבים נגד נציגה הבכיר של ההסתדרות. אולם מול הממשל הצבאי לא עשתה ההסתדרות דבר ולא יכלה להשפיע על מדיניותו, ואולי אף לא התאמצה דיה, כי לממשל הצבאי היה כאמור גם תפקיד בהפרדת שתי הקהילות ובמניעת תחרות על מקומות עבודה. מדי פעם שלחו אנשי ההסתדרות מכתב למושל הצבאי בעניין פרטי זה או אחר, אך ככלל לא היתה התערבות ממשית שלהם בנושאים שנתפסו כ'בטחוניים'. גם בנצרת התקיים מפגש עם כשלושים איש, וחזרה בו תמונה דומה. לטענת פועל מחצבות שאמר כי עם הכניסה לאיגוד קיוו שישגו את כל זכויותיהם, בראש ובראשונה השוואת השכר, אך זה לא קרה, השיב אגסי כי תחילה על הפועל הערבי לעזור לעצמו ואחר-כך לפנות להסתדרות לעזרה. אין לחכות למישהו אחר שיפתח את הדרך, 'עמדה זו מוכיחה על חוסר שיתוף פעולה חברתי'. אנשי ההסתדרות ביקרו גם בראמה ובעכו, שם נערכו שיחות דומות. סגן ראש עיריית עכו שריף ממלוך סיכם את הבעיות הקשורות בהצטרפות הערבים לאיגוד המקצועי ואמר כי עדיין אין הם נהנים מכל הזכויות, ייתכן שחלק מזה באשמתם. הוא הביע תמיכה בהקמת ועדי עובדים משותפים ובהגברת הפעילות התרבותית, והמליץ למזג את לשכות העבודה היהודית והערבית ולהרחיב את התנועה הקואופרטיבית. דוברים אחרים טענו כי אין די פעולות הסברה, כי התקבלה החלטה לאחד את הלשכות בערים המעורבות אך היא טרם בוצעה. אחד הפועלים דיבר על בעיות הפלאחים, שאינם מקבלים כל סיוע ומנוצלים בידי חברות פרטיות. לדבריו, יש לעזור גם להם, הם משלמים מסים ואינם נהנים מתמיכת ההסתדרות. דברי התשובה של בקר בעכו היו כלליים ומטיפים: 'ההסתדרות תעשה הרבה מאוד בשביל לקיים את ארגונו של הפועל הערבי ואנו מתכוונים לכל שכבות הערבים בתוך ההסתדרות. אם כל שכבה תראה את עצמה לחוד ותדאג לעצמה בלבד אז יישאר הפועל הערבי הפשוט לבדו במערכה. אם הגעתם למצב של נאמנות להסתדרות אתם יכולים לעשות הרבה למענה. אתם צריכים להקדיש לה את הכל והיא מצידה מבטיחה לכם את כל העזרה הדרושה', אמר.⁹⁶

צירוף הערבים לאיגודים המקצועיים היה שלב חשוב בכניסתם המלאה להסתדרות שש שנים מאוחר יותר. מאכן ואילך התחזקו הקולות שקראו לביטול ההפרדה המלאכותית בין הפועלים הערבים ליהודים ולהפיכת ההסתדרות לארגון שיכלול את כולם. פנחס לבון, ששימש מזכ"ל ההסתדרות בשנים 1956-1961 בפעם השנייה, היה אחד הדוחפים העיקריים של מהלך זה.

קבלת הערבים כחברים מלאים בהסתדרות

מועצת ההסתדרות הע"א, שהתכנסה באוגוסט 1959, החליטה לפתוח את שערי ההסתדרות ולקבל 'ערבים ובני מיעוטים אחרים לחברות מלאה ושווה, בזכויות ובחובות'. החלטה זו באה בעקבות השתלבותם באיגודים המקצועיים של אלפי עובדים ערבים, שהתקבלו כחברים מלאים גם לקרנות הביטוח, לקופת חולים, לשירותי העזרה ההדדית ושילמו מסים באופן סדיר.⁹⁷ בשנים אלה חלה התקדמות רבה בהשוואת תנאי השכר והעבודה של הפועלים הערבים, ועלתה גם התודעה בקרבם לצורך וליכולת להיאבק לשיפור מצבם. לעומת זאת, בהסתדרות עדיין נותרו מכשולים שעייכו את התארגנות הערבים במסגרתה. למשל, התפיסה, שבאה לידי ביטוי בחוברת שפרסמה ההסתדרות בערבית, שהערבים עדיין אינם בשלים לצעד זה כי 'כניסת החידושים לחייהם איטית יותר, שכן הם עדיין מחזיקים במסורות ובמנהגים קדומים ועדיין אי אפשר לשנות את היחסים המסורתיים בין בעלי הקרקעות לפועלים'.⁹⁸ כותב החוברת גם האשים את הקומוניסטים ואת 'היסודות הריאקציוניים בקרב הערבים', שהם יוצרים מתח ועוינות ומונעים צמצום הפער הקיים בין שתי החברות.⁹⁹ מוטיב זה חזר בפי דוברים הסתדרותיים כל אימת שנדרשו לנושא.

ב־1973 הכין יעקב כהן, פעיל בכיר במחלקה הערבית של ההסתדרות, הרצאה בנושא 'ההסתדרות והחבר הערבי' ובה הסביר את הסיבות לעיכוב בפתחת שערי הארגון לחברות שוויונית של הערבים:

ההסתדרות שנוסדה בזמנה למען הפועל היהודי וצרכיו המיוחדים במינם השכילה לשלב את הפועל והפלאח הערבי בשורתיה, שלבים שלבים, תוך חינוך ואימון עקשניים ביותר. פעולה זו היתה כרוכה במאמץ אדיר ומייגע, שכן מדובר בשילוב שתי חברות שונות: מצד אחד החברה היהודית שנבנתה על תשתית, אידיאלים ומסגרות מערביות מודרניות – סוציאליסטיות ועל משק מפותח וטכנולוגיה תעשייתית מתקדמת, ומאידך – חברה ערבית שהיתה בנויה על מסורת נוקשה, שלטון חמולתי, הנהגה ריאקציונית ומשק מפגר, עם כל הכרוך במונח זה. זוהי הסיבה שהפועל הערבי והדרוזי התקבלו כחברים מלאים להסתדרות אך ורק בשנת 1959, ועד אז שולבו באופן הדרגתי במערכת ההסתדרותית, תוך הנאה כמעט מלאה בזכויות, אם זה בשכר ובשעות העבודה, תנאים סוציאליים ואם זה בשירותי תרבות וספורט. בפעם הראשונה בתולדות הפועל והפלאח הערבי (ואולי במקום היחיד במרחב המזה"ת) זקף הפועל והפלאח הערבי את קומתו מבחינה כלכלית וחברתית וחש לראשונה כי כאן, בהסתדרות, הוא שווה בין שווים.¹⁰⁰

97. י' כהן, 'עם כניסת הפועל הערבי להסתדרות', אה"ע 219-117.IV.

98. האיגוד המקצועי, הוצאת ההסתדרות, תל-אביב 1957 (בערבית).

99. ש.ם.

100. 'ההסתדרות והחבר הערבי', חומר רקע להרצאת יעקב כהן, יו"ר המחלקה הערבית בצוות החשיבה למיעוטים, 19.1.1973 (סטנסיל), ספריית מכון לבון, תל-אביב.

מכשול נוסף להתארגנות הפועלים הערבים היה הנדידה העונתית שלהם מן הכפרים בחיפוש אחר עבודה בערים וביישובים היהודיים, בעיקר בתקופות שלא היתה עבודה בחקלאות. המחסור במקומות עבודה ביישובים הערביים בשל אובדן והפקעה של חלק ניכר מהאדמות ואי־פיתוח תעשייה הכריח אלפי פועלים לצאת מדי יום לעבודה במגזר היהודי והכביד על התארגנותם. עוד בעיה היתה עבודת נשים וילדים בכפרים, אשר נעשתה בתנאי ניצול וללא כל ארגון ופיקוח. בתנאים אלה, ההצטרפות להסתדרות יכלה להיטיב ולהקל את מצבם של הפועלים הערבים. אבל גם ראשי הארגון הבינו כי קליטת הערבים איננה פשוטה, וכי ללא מאמץ ניכר של היהודים בהנהגת ההסתדרות ובשורותיה לא יוכלו הערבים להיקלט בה. לדברי יעקב כהן: 'עם כל רצונו של הפועל הערבי להשתלב במשפחת ההסתדרות הוא יתלבט, ללא ספק, בחבלי הקליטה בהסתדרות, הנובעים מאופיה המיוחד, יעודה הציוני, חובות החברות בה מבחינה כספית וחברתית, הרכבה המפלגתית ועוד'.¹⁰¹ לדעתו, בדרך־כלל היו הפועלים היהודים אדישים לגורל הערבים, ופרט למספר קטן של פעילים ומנהיגים איש לא התעניין בבעיותיהם.¹⁰²

בשידור בקול ישראל הציג ראובן ברקת את ההחלטה לפתוח את שערי ההסתדרות לפני הפועלים הערבים כ'גולת כותרת לפרשה רבת מעשים, הקרבה ונאמנות מצד ההסתדרות למען הפועל הערבי בארץ'. הוא סקר במילים נמלצות את פעולותיה של ההסתדרות למען הערבים מאז היווסדה ואמר: 'כיום בשלו התנאים לחברותו המלאה של הפועל והפלאח הערבי בהסתדרות, לאחר ביצוע השלב המכין של צירופו לאיגוד המקצועי לפני כ־5 שנים'. ברקת הביע את בטחונו כי הציבור הערבי יקבל החלטה זו בשמחה ובהערכה, וכי הפועל הערבי 'ייהפך לשותף נאמן ביצירה הפועלית המפוארת הנרקמת בישראל', 'ישא בעול החובות ויקיים משמעת מלאה, כפי שעשה עד כה במסגרת האיגודים. בהזדמנות זו חזר ברקת שוב על האמירה שרווחה בקרב ראשי ההסתדרות, כי שילובם של הערבים בה יביא בהדרגה גם לאינטגרציה מלאה שלהם בכל שטחי החיים במדינה'.¹⁰³

לקראת הוועידה התשיעית של ההסתדרות, שהתכנסה בפברואר 1960, עדיין לא ניתן למצטרפים הערבים להשתתף בבחירות, בנימוק שטרם מלאו שלושה חודשי ותק כחברים, אף־על־פי שעלתה דרישה להתייחס למקרה זה כיוצא־דופן ולאפשר את הצבעתם למרות המגבלה הפרוצדורלית.¹⁰⁴ בסופו של דבר, משלחת מטעם החברים הערבים החדשים השתתפה רק כמשקיפה בוועידה. הוועידה שבה ואישרה את החלטת המועצה לקבל ערבים לשורותיה, אולם דחתה את ההסתייגות של כמה סיעות, ובראשן מפ"ם, שביקשו לקשור זאת עם קריאה, לממשלה לבטל כליל את הממשל הצבאי.¹⁰⁵ כפי שהיה בעשור השנים שחלף מאז קום המדינה,

101. שם.

102. שם.

103. אה"ע IV 219-117.

104. חקיקת אל־אמר, 5 במרס 1959.

105. הוועידה התשיעית של ההסתדרות, ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י, הוועד הפועל, תל־אביב 1960, עמ' 27-29.

נמנעו מוסדות ההסתדרות מלנקוט עמדה גלויה נגד מדיניות הממשלה כלפי הערבים ונגד קיומו של הממשל הצבאי, וגם החברים הערבים לא העלו נושאים אלה לדיון. בנאום ברכה שנשא הנציג הערבי שריף ממלוך מעכו הוא לא חסך בברכות ותשבחות ל'צעד ההיסטורי' שעשתה ההסתדרות. לאחר שסקר בקצרה את תולדות המאבק המשותף של יהודים וערבים, שהאמינו ונלחמו בעקשנות למען דו־קיום ושיתוף-פעולה, הוא מנה את בקשותיו מהנהגת ההסתדרות, כנציג החברים הערבים בה:

- * שילוב הפלאח והכפר הערבי במוסדותיה המשקיים של ההסתדרות, כגון 'תנובה', המשביר-המרכזי, 'יכין חקל', בנק הפועלים.
- * הגברת מפעלי הפיתוח בכפר הערבי, השלמתם והרחבת ממדי פעולתם.
- * השלמת הקמתם של מוסדות הגמל והעזרה ההדדית ביישובים הערביים.
- * דאגה מיוחדת להקמת לשכות עבודה ביישובים הערביים ופתרון בעיית התעסוקה בהם.
- * ייצוג הפועל והפלאח הערבי במוסדות ההסתדרות השונים, עוד לפני הבחירות לוועידת ההסתדרות הבאה, ועוד.

בסיום דבריו הביע ממלוך את בטחונו 'כי ציבור העמלים הערבים יגלה נכונות מלאה להשתלב באופן מהיר ונמרץ בחיי ההסתדרות, וההסתדרות מצידה תקלוט אותם בחיקה תוך הבנה וחברות. אין ספק כי השתלבות זו תגביר ותחזק את כלליותה של ההסתדרות כארגון הגדול והחשוב ביותר בחיי המדינה'.¹⁰⁶

גם לרישום של הערבים להסתדרות, כמו בעת רישומם לאיגודים המקצועיים, נדרש הליך ביורוקרטי ארוך. הוראות מפורטות הועברו ללשכות המס. נושאים ייחודיים לאוכלוסייה הערבית דרשו עיון; למשל, לשאלה אם להנפיק פנקסי חבר כתובים בשפה הערבית נתנה ההסתדרות תשובה שלילית. לא ייתכן שיהיו שני סוגי פנקסים, סברו קובעי המדיניות דאז, ולא מצאו כל סתירה בין פתיחת ההסתדרות לחברות 'שוויונית' לערבים לבין ההחלטה שלא לאפשר להם לקבל פנקס הכתוב בלשונם. 'לא נהפוך את ההסתדרות להסתדרות דו־לשונית בשום אופן', אמר ראובן ברקת. הערבי צריך לדעת במה מדובר ולכן צריך לספק לו בתוך הפנקס נספח הנותן לו את הכללים והתקנות של ההסתדרות בצורה המובנת לו. אבל פנקס דו־לשוני יוצר אפליה, לדעתו.¹⁰⁷ הוחלט שאת שם החבר הערבי יש לכתוב בפנקס גם בערבית ולהחתים אותו על הכרטיס פעמיים, בערבית ובעברית. ואם לחבר כמה נשים? במקרה זה אחת הנשים תירשם כראש משפחה שני והאחרות כבנות משפחה. ואם אישה אינה מוכנה להצטלם מטעמים דתיים - במקרה זה לא תהיה תמונה בפנקס, אך הסיבה לכך תצוין במפורש.¹⁰⁸ סדרי ההרשמה נתנו עדיפות לחברי האיגוד המקצועי, שחלה עליהם חובת רישום מחדש, לאחר מכן נרשמו עובדים ערבים חדשים בערים המעורבות, ואחריהם עברו לרישום חברים חדשים בכפרים הערביים, שהוקמו בהם ועדות מיוחדות ותחנות רישום זמניות לתקופה של

106. שם, עמ' 42-43.

107. פרוטוקול הוועדה המרכזת, 2 באוגוסט 1959, אה"ע 219-224, IV.

108. 'רישום עובדים ערבים להסתדרות', חוזר מס' 52/59, 29 בדצמבר 1959, אה"ע 219-117, IV.

שלושה חודשים.¹⁰⁹ עשרים ושמונה ועדות הוקמו בכפרים ושמונה חברים מטעם המחלקה הערבית צורפו לוועדות הקיימות בערים המעורבות.¹¹⁰ במהלך הישיבות התנהלו ויכוחים על הרכב הוועדות ומספר חבריהן, כמו גם דיון בשאלה אם יש הצדקה להמשך קיומה של מחלקה ערבית נפרדת כאשר הערבים מצטרפים להסתדרות כחברים שווי זכויות. שאלה זו לא הוכרעה בשלב ההוא ונדחתה לשנים הבאות.¹¹¹ כרוזים המפרטים את סדרי הרישום והודעות בעיתונות וברדיו הופצו כדי לעודד ערבים להצטרף להסתדרות. פתיחת שערי ההסתדרות לחברות מלאה ושוויונית של הפועלים הערבים סימנה מפנה לא רק עבור הערבים אלא גם עבור ההסתדרות כמוסד וכארגון. מכאן ואילך החל תהליך ארוך של שילוב הערבים בכל מערכות ההסתדרות.

השתלבות הערבים בהסתדרות, עד לוועידה העשירית, 1966

כחלק מן האסטרטגיה לשילוב ערבים בכל מערכות ההסתדרות נערכו דיונים על דצנטרליזציה של הפעילות בקרבם ועל שילוב עבודת המחלקה הערבית במועצות הפועלים ובאיגודים המקצועיים. בהודעה לעיתונות שפרסמה המחלקה הערבית ב־20 בדצמבר 1961 נאמר כי ארבע פעולות יסוד ינחו את עבודתה:

- * שיפור השירותים לחברים הערבים על־ידי הגברת השתלבותם בחיי ההסתדרות.
- * החזרת הידע ההסתדרותי על־ידי הרחבת הפעולה התרבותית והקמתן של קבוצות פעילים מקרב הדור הצעיר.
- * המשך הפעולה הכלכלית, והדגשת הקמתם של מפעלים יצרניים.
- * הגברת הפעולה בתנועת הנוער־עובד ובארגון הספורט הפועל.¹¹²

ניתן היה להניח כי כמהלך טבעי להחלטות אלה תבוטל המחלקה הערבית המיוחדת, והחברים החדשים ישולבו בכל המחלקות המקצועיות והייעודיות לרוחב המערכת. אולם הדבר לא קרה. מנגנונים מיוחדים 'לטיפול' בענייני ערבים פעלו במפלגות ובממשלה ושימשו זרועות השפעה, פיקוח ושליטה על הערבים, הממשל הצבאי עדיין פעל בשטח, והתפיסה שהערבים זקוקים לטיפול נפרד לא היתה נחלת ההסתדרות בלבד. בסוף 1961 הוחלט לאחד את המחלקה הערבית עם המדור לפועל הערבי באיגוד המקצועי ולנקוט מדיניות מקצועית אחידה כלפי יהודים וערבים. הפועלים הערבים יוצמדו לתשע־עשרה מועצות הפועלים שבתחומיהן הם עובדים ויפנו אליהן ישירות. עם זאת, ביישובים הערביים הגדולים יוקמו לשכות מיוחדות שירכזו את השלוחות השונות של ההסתדרות, כך שהערבים לא יצטרכו להיטלטל העירה כדי להסדיר את ענייניהם (החלטה זו החלה להתבצע רק כשבע שנים מאוחר יותר). באותה

109. שם.

110. 'סיכום מיישבת הוועדה המרכזית לרישום הפועלים הערבים להסתדרות', שם.

111. פרוטוקול הוועדה המרכזית, 17 בדצמבר 1959, אה"ע 219-224. IV.

112. ישיבת המחלקה הערבית, 20 בדצמבר 1961, הודעה לעיתונות, אה"ע 219-277. IV.

החלטה נאמר שבשנה הקרובה ייעשה מאמץ מיוחד לקלוט נוער ערבי משכיל במסגרת הנוער-העובד ומשכילים ערבים במנגנון ההסתדרות. המחלקה הערבית תקיים סמינריון ממושך להכשרת פעילים שיעבדו בעתיד באגודות המקצועיות.¹¹³ ג'ורג' סעד, הנציג הערבי איש מפא"י, ביקש להקציב משאבים רבים יותר לעבודה בקרב הנוער ולהקים מפעלים כלכליים ביישובים הערביים. מזכיר ההסתדרות, אהרן בקר, שהשתתף בדיון, סיכם ואמר: 'על אף העובדה שבהסתדרות מצטבר כבר נסיון עשיר בארגונו של הפועל הערבי ובטיפול בבעיותיו, מן הראוי מדי פעם לבדוק את הכלים והשיטה מבחינה ארגונית, למען התאמתם לצורכי השעה והעניין כאחד'. הוא תמך בהצעות לדצנטרליזציה ולפיתוח 'תודעה ערבית' אצל פועלים יהודים ו'תודעה יהודית' אצל פועלים ערבים.¹¹⁴

תהליך הצטרפותם של הערבים להסתדרות והשתלבותם בה לא היה מהיר כמצופה, וקשיים נתגלו בתחומים שונים. לאחר הגל הראשון היתה למעשה הפוגה של כשנה וחצי, ובאוגוסט 1962 הצטרפו להסתדרות כ-26 אלף חברים ערבים בלבד, מפוטנציאל שנאמד ב-45-50 אלף איש. בדיון מיוחד שהוקדש לבחינת הנושא העלו המשתתפים כמה סיבות למצב זה, איש איש לפי נקודת מבטו והאזור שפעל בו:

- * נאמר שאנשי המחלקה הערבית לא התגייסו לארגון הפועלים הערבים ועיקר העבודה הוטל על אנשי לשכת המס.
- * מנגד השיבו אנשי המחלקה הערבית כי לא הוקצו להם די משאבים, רכב וכוח אדם, וגם ההסברה לא אורגנה כהלכה.
- * גורמים בחברה הערבית מערערים את מעמד ההסתדרות ומונעים הצטרפות חברים חדשים.
- * המבנה החמולתי והאינטרסים המשפחתיים עדיין שולטים ביישובים הערביים, ולעתים הם מנוגדים לדרך שמציגה ההסתדרות.
- * ההסתדרות עדיין מזוהה עם הממשל הצבאי ועם השלטון, ויש טענות רבות, חלקן מוצדקות, כלפי המדיניות הערבית הכללית.
- * במקומות אחדים, למשל בנצרת, אין תיאום ויש אפילו נתק בין גורמים הסתדרותיים שונים, בעיקר בין המחלקה הערבית ללשכת המס, דבר המונע פעולה יעילה שלהם. הטענה שחברים ערבים אינם מצטרפים בגלל מחסור בשירותי בריאות הוכחה כלא-נכונה. קופת חולים פתחה עשרות מרפאות ביישובים ערביים ושיגרה שירותי בריאות למקומות מרוחקים, ובכל זאת לא השפיע הדבר על ממדי ההצטרפות.¹¹⁵ חלק מן הנימוקים שהועלו אכן מסבירים את ההצטרפות האטית של הערבים להסתדרות. סיבות פוליטיות והתנגדות של חלקים מן החברה הערבית לשיתוף-פעולה עם ארגונים יהודיים-ציוניים, אי-מודעות של פועלים פשוטים ליתרונות שיוכלו להפיק מן החברות באיגוד מקצועי, אי-רצון לשלם מסים נוספים, מגבלות תנועה בשל הממשל הצבאי - כל אלה, נוסף על הבעיות הביורוקרטיות הפנימיות בתוך ההסתדרות, השפיעו על הצטרפותם של חברים ערבים לאיגודים המקצועיים.

113. שם.

114. שם.

115. פרטיכל של פגישה על בעיות ארגון הפועל הערבי, 27 באוגוסט 1962, אה"ע 219-277. IV

מהסתדרות עברית להסתדרות ישראלית

למרות הטענות הקשות שהועלו בדיון זה, ההחלטות שהתקבלו היו פושרות ומנהליות בעיקרן, ונגעו רק להגברת התיאום בין הגורמים השונים הפועלים ביישובים הערביים ולקיום ישיבות קבועות משותפות ביניהם. לא הותוותה שום תוכנית אסטרטגית לשינוי המצב.¹¹⁶ בחלוף הזמן היתה עלייה מתונה בהצטרפות הערבים להסתדרות, אך שיעורם בכלל האוכלוסייה נשאר קטן.

התפתחות החברות בהסתדרות בין הערבים, בהשוואה לאוכלוסייה הערבית בארץ¹¹⁷

לסוף השנה	מספר חברי הסתדרות	מס' הנפשות (כולל נוער עובד)	מס' הנפשות ביישוב הערבי	% בהסתדרות
1960 (שנת ההצטרפות)	21,246	49,029	239,100	20.5
1964	34,959	82,054	286,400	28.7

משה ברטל, יו"ר המחלקה הערבית, ניתח את התופעה וציין ששני גורמים מעכבים את התקדמות היחסים בין שתי הקהילות: אין תודעה לנושא הערבי בקרב היהודים, ואין תודעה הסתדרותית וישראלית בקרב הערבים. היהודים שואלים את עצמם אם העבודה בקרב הערבים אכן מביאה לתוצאות הרצויות, ואילו הערבים מאוכזבים מהתנהגות היהודים. הסיבות לכך שהערבים אינם ממהרים להצטרף להסתדרות הן לדעתו מורכבות: רבים מהם מפוזרים במקומות עבודה קטנים ואינם זקוקים להגנת האיגוד המקצועי בתקופה של תעסוקת יתר; אינם רגילים לשלם מסים קבועים; אין להם תודעה פועלית-מעמדית; הם נהנים משירותים רבים של ההסתדרות מבלי להיות חברים מלאים בה; ביישובים ערביים רבים אין סניפים של קופת חולים, ולכן, בצדק, הערבים מרגישים שאינם מקבלים תמורה הולמת לחברותם.¹¹⁸ קושי בולט היה בגביית מס-חבר מן הערבים. פעילי הסתדרות ערבים לחצו להפחתת נטל המס מאנשיהם. גם מעבידים יהודים במושבים לא היו מוכנים תמיד לנכות מס מפועלים ערבים והעדיפו להעסיקם בצורה לא-מאורגנת, שהיתה כמובן זולה יותר. בהסתדרות עלתה הצעה למנוע מתן הלוואות למושבים שהתגלתה בהם תופעה זו, אך היה קשה לאכוף זאת. שירותי קופת חולים ניתנו גם לאנשים שאינם חברי הסתדרות, דבר שבלבל והקשה על ביצוע

116. שם.

117. מתוך: י' אוליצקי (עורך), *ההסתדרות בין ועידה לוועידה: פרקי דין וחשבון, 1959-1965*, תל-אביב 1965, עמ' 57.

118. M. Bartal, 'The Histadrut and the Arab Workers', *New Outlook*, vol. 6, no. 3 (52) (1963), pp. 45-49.

העבודה המסודרת. גם חילוקי דעות ואי־תיאום בין המחלקות השונות המטפלות בערבים גרמו לעצירה בפעילות. בעיה קשה מבחינת ההסתדרות היתה הצורך להחזיר לתנועת החרות מדי חודש אלפי לירות שנגבו מפועלים שלא היו חברי הסתדרות וקיבלו שירותי בריאות מקופת חולים לאומית, שחדרה אף היא ליישובים הערביים.¹¹⁹ טענות קשות העלו עובדי לשכת המס כלפי המחלקה הערבית, שהיו לה, לדבריהם, אמצעים וכלים לפעולה בקרב הערבים, אך אנשיה אינם נוכחים בשטח ואינם מסייעים להעמקת החדירה של ההסתדרות ליישובים הערביים. תופעת הפועלים הלא־מאורגנים לא רק פוגעת בעבודה המאורגנת, אלא גם גורמת לדמורליזציה בשוק העבודה, ויש להילחם בה, לדעת אנשי לשכת המס.¹²⁰

דוגמה נוספת לבעיות שהתעוררו בעקבות שילוב הערבים במועצות הפועלים עולה מדיון שנערך במועצת פועלי חיפה ב־1962, בהשתתפות אנשי המחלקה הערבית, ונועד 'לסכם את הנסיון של שילוב הערבים במועצה מאז ראשית השנה'.¹²¹ בדיון, שלא השתתפו בו נציגים ערבים, כפי שהיה בדרך־כלל, הועלתה הבעיה שפועלים ערבים אינם נוטים לשתף־פעולה עם המזכיר הערבי במועצה ודורשים להיפגש דווקא עם המזכיר היהודי. הפועלים הערבים רואים את התופעה שמזכיר ערבי מטפל בערבים ומזכיר יהודי מטפל ביהודים כתופעה מוזרה, ואולי סבורים כי המזכיר היהודי ייטיב לסייע להם. זאת ועוד: הערבים נוטים להגן על כל פועל ערבי, גם כשאין הוא צודק, וסבורים שהאיגוד המקצועי צריך לעסוק בשתדלנות לטובתם. נראה כי תיאור זה אכן אפיין את הלך הרוחות בחברה הערבית באותה תקופה. הערבים הפנימו את היותם של היהודים שולטים ובעלי כוח, והאמינו כי מזכיר יהודי ייטיב לטפל בענייניהם מאשר בן עמם. הנטייה לתמוך בפועל ערבי גם כאשר אין הוא צודק בטיעונו נראתה טבעית, לנוכח המצוקה שהיו נתונים בה והסולידריות ביניהם. שתי הצעות הועלו במהלך הישיבה: ביטול תפקיד המזכירים הערבים, והעברת הטיפול בכל הפועלים למזכירים היהודים, ולחלופין, חלוקת האחריות בין המזכירים לא לפי קבוצות לאומיות אלא לפי נושאים - וכך מזכיר ערבי יטפל גם בפועלים יהודים בתחומים מסוימים, ולהפך. סוכם לחכות עד סוף השנה ולדון בנושא שוב.¹²²

בהתבטאויות פומביות של מנהיגי ההסתדרות מראשית שנות השישים ואילך ניתן לשמוע עמדות מוצהרות התומכות ללא סייג בשילוב מלא של הערבים ונכונות לקדם את מעמדם בהסתדרות ולהגיע לשוויון מלא בינם לבין הפועלים היהודים. למשל, במסיבת פרידה שנערכה ביולי 1963 למשה ברטל, לרגל פרישתו מעבודתו כיו"ר המחלקה הערבית, אמר המזכ"ל אהרן בקר: 'ההסתדרות רואה באמת ובתמים בפועל הערבי חלק בלתי נפרד מציבור הפועלים בארץ והיא חדורה רצון והכרה נחושה לקדם את הפועל הערבי מבחינה כלכלית וחברתית, באותה מידה שהיא חותרת לקדם את המדינה ואת כלל ציבור הפועלים'. אל לפועל הערבי

119. שם.

120. שם.

121. ביקור במועצת פועלי חיפה, 10 בספטמבר 1962, אה"ע, תיק 219-111.IV.

122. שם.

לראות עצמו כדייר־משנה בהסתדרות, אלא כחבר בעל זכויות מלאות בה.¹²³ שנה לאחר מכן, ביולי 1964, בטקס רב־משתתפים של חנוכת בית ההסתדרות בנצרת, בית ראשון מסוגו ביישוב ערבי, שוב חזר בקר על האמירה כי הערבים הם שווי זכויות וחובות. 'ההסתדרות רואה בהם חלק בלתי נפרד ממשפחת העובדים במדינה, היא לא רק איגוד מקצועי אלא גם תוכן חברתי ותרבותי חשוב להמוני העמלים. חזונה הגדול הוא לראות במימושה של חברה הנבנית על יסוד איתן של עזרה הדדית ועל טיפוח משק הפועלים'.¹²⁴ חמש שנים לאחר כניסתם להסתדרות מדווחת המחלקה הערבית כי חל שיפור רב בתנאים הסוציאליים שנהנים מהם העובדים הערבים, ובכל מקום שפועל האיגוד המקצועי הושג שוויון בשכר ובתנאים עם היהודים.¹²⁵ הוחלט כי הטיפול המקצועי בערבים ייעשה באמצעות מועצות הפועלים ומוסדות האיגוד המקצועי, המזכירים הערבים ישולבו כעובדי המועצות לכל דבר והתקציבים לפעולה בקרב הערבים ייכללו בתקציבי המועצות. הטיפול המקצועי במקומות העבודה הנמצאים מחוץ לשטח שיפוטן של מועצות הפועלים יהיה נתון במישרין לטיפולם של ההסתדרויות והאיגודים המקצועיים הנוגעים בדבר. ליד המחלקה הערבית יוקם מדור מיוחד לטיפול בחיילים משוחררים מבני המיעוטים, כדי להבטיח את שילובם בחיים האזרחיים וטיפול נאות בקליטתם ובהכשרתם המקצועית.¹²⁶

אולם בשטח לא התפתחו הדברים בצורה כה חלקה ואופטימית, במיוחד בעתות משבר כלכלי. הדבר היה קשור גם במצב הכללי של היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי במדינה באותה תקופה. ביטוי לכך נתן, למשל, העיתונאי עטאללה מנצור בעיתון הארץ. הוא כתב שהיחסים בין יהודים לערבים בישראל הולכים ונעשים רעים יותר ויותר, ורבים במדינה אינם מבינים מדוע, שהרי המצב הכלכלי של הערבים משתפר, ולפי השקפת עולמם של פקידים יהודים דבר זה היה צריך לפתור את שאר הבעיות. אולם, לפי הניתוח שלו, כל הטיפול בבעיות הערבים אינו נעשה בצורה נכונה, לא על־ידי המדינה, ולא על־ידי ההסתדרות, למרות כוונותיה הטובות של האחרונה, וזאת הסיבה למשבר.¹²⁷ מנצור לא פירט במאמר מהי לדעתו הדרך האלטרנטיבית הרצויה, אך נראה כי קובלנתו כוונה לפער בין הצהרות המנהיגים לבין המצב האמיתי ביישובים הערביים: המשך הממשל הצבאי, תחושת קיפוח גוברת, ניכור מן המדינה, ומצב של שוליות ואפליה.

בשנים אלה המשיכה ההסתדרות לפתח את בטאוניה בערבית, כאמצעי של קשר ודיווח. אל־יום, העיתון היומי היחיד שהופיע בשפה הערבית, הועבר באוגוסט 1960 לרשות המחלקה לעובדים ערבים בהסתדרות, לאחר שהיה באחריות משרד ראש הממשלה ואגודת 'אל־יום'. למערכת צורפו חברים ערבים והוכנסו שינויים במבנה הפנימי של העיתון. מאז גדלה התפוצה

123. דבר, 28 ביולי 1963.

124. דבר, 2 ביולי 1964.

125. אוליצקי (עורך), ההסתדרות בין ועידה לוועידה, עמ' 41.

126. שם, עמ' 42.

127. הארץ, 25 בדצמבר 1964.

פי חמישה: 5000 ביום חול ו-6000 בערבי שבת וחג, מזה 2500 מנויים קבועים. נוסף על הידיעות השוטפות נכללו בעיתון פרשנות מדינית, קטעים מעיתונות ערבית בחו"ל, מאמרים, רשימות ותגובות פרי עטם של קוראים וסופרים ערבים ויהודים בכל הנוגע לחיי הערבים בארץ. כמו כן באו לביטוי בעיתון ערכיה ופעולותיה של ההסתדרות והיו בו גם מדורים מיוחדים לענייני דרוזים, נשים, כלכלה, ומוסף לספרות ולאמנות.¹²⁸ אולם העיתון נותר ממסדי ושמרן ושימש כלי להפצת דבר השלטון ולא ביטאון המביע את תחושות הציבור הערבי ומטפל בבעיותיו.

בסוף אוקטובר 1960 החל להופיע **אלייום לאולאדנא** (היום לילדינו), עיתון ילדים בערבית, היחיד מסוגו בארץ. תפוצתו היתה 4000 גליונות, מזה 2500 מנויים, והוא זכה להמלצתו של משרד החינוך. **אליהדה** (המטרה), ביטאון ספרותי, החל להופיע אף הוא באוקטובר 1960, בצד הביטאון הוותיק יותר של מרכז הקואופרציה, **אליתעאון** (שיתוף-פעולה) שתפוצתו היתה 2000 עותקים. ונכללה בו תמצית באנגלית, שמשדר החוץ הפיץ בחו"ל. בשנת 1964 הופיע הגיליון הראשון של **כלמת אל-מראה** (דבר האישה) בערבית, שמטרתו המוצהרת היתה 'לתת לחברות הערביות אפשרות ביטוי על נושאים שונים הקשורים בחייהן'. במערכת השתתפו יהודיות דוברות ערבית וערביות, ותפוצתו היתה 1000 עותקים.¹²⁹

בבחירות שנערכו באוקטובר 1965 לקראת הוועידה העשירית של ההסתדרות ניתנה לראשונה זכות בחירה לפועלים הערבים, שהתקבלו לשורות הארגון שש שנים קודם לכן. מספר בעלי זכות הבחירה הערבים היה 32,682, כשליש מהם נשים. שיעור ההשתתפות היה גבוה, כ-90% עומת 77.6% בממוצע ארצי. השיעור הגבוה של המצביעים הערבים בולט עוד יותר על רקע העובדה שרבים מהם היו מועסקים מחוץ למקומות מגוריהם וחלקם אף לא נהגו לחזור ליישוביהם כל ערב. כדי לאפשר הצבעה מקסימלית נפתחו הקלפיות ביישובים הערביים השכם בבוקר, ובכמה מקומות אף במוצאי שבת.¹³⁰ לפי מסמך רשמי של ההסתדרות, הסיבות לשיעור ההצבעה הגבוה היו עצם החידוש שבהליכה לבחירות כחברים שווים וזכויות, שילוב המועמדים הערבים ברשימות מעורבות, ללא רשימות ערביות נפרדות, הערכה ו'הוקרה לפעולות ההסתדרות וההזדהות איתה'¹³¹ (יצוין כי שיעור הצבעה גבוה אפיין את הערבים גם בבחירות לכנסת באותן שנים, שכן הם ראו בבחירות דרך להשתתפות פוליטית, שהיתה לרוב חסומה בפניהם בתחומים אחרים). תוצאות הצבעה בקרב הערבים היו: 60% למערך, 19.8% למק"י, 13.4% למפ"ם, ושאר הקולות התפזרו בין הרשימות הקטנות.¹³² אפילו בבחירות למועצת הפועלים בנצרת, שנערכו לראשונה, זכה המערך ב-60% מהקולות למרות כוחם הרב של הקומוניסטים בעיר. דבר ייחס זאת לפעילותה של ההסתדרות בנצרת ולהקמת שלושה מוסדות מפוארים בה - בית ההסתדרות ע"ש פרנק סינטרה, מרפאה אזורית, ואצטדיון

128. ההסתדרות, המחלקה הערבית, **ידיעון מס' 1**, פברואר 1961.

129. ההסתדרות, המחלקה הערבית, **לקט מס' 3**, נובמבר-דצמבר 1962.

130. ההסתדרות, המחלקה הערבית, **לקט מס' 8**, ינואר-מרס 1964.

131. דבר, 24 באוקטובר 1965.

132. תוצאות מפורטות לפי יישובים ראו: אוליצקי (עורך), **ההסתדרות בין ועידה לוועידה**, עמ' 389-392.

ע"ש ג'ורג' מיני. 'הבוחרים שוכנעו כי המעשה הקונסטרוקטיבי חזק יותר מן התעמולה' כתב העיתון.¹³³

אופי מערכת הבחירות להסתדרות היה שקט ומרוסן מזה של הבחירות לכנסת. כמעט כל המפלגות נמנעו מעריכת כנסים המוניים ומפגני ראווה. יש להניח כי המתח שליווה את הבחירות הללו היה נמוך מזה של הבחירות הכלליות, כי הנושאים שנדונו בתעמולת הבחירות היו שנויים פחות במחלוקת ולא עוררו רגשות עזים. הקומוניסטים הופיעו במפולג ברחוב הערבי, לאחר שבאותה שנה התפלגה רק"ח ממק"י, והדבר החליש את כוחם.

תופעה מעניינת שבלטה בבחירות אלה היתה השתתפותן המוגברת של נשים ערביות, שהצביעו גם לוועידת הפועלות. היתה להן השפעה על תוצאות הבחירות, ואולי ניתן ללמוד מכך כי 'הנשים יכולות, אולי יותר מן הגברים, לשמש אמצעי יעיל וטוב להחדרת ערכי המדינה וההסתדרות למשפחה הערבית', נאמר בבטאון ההסתדרות.¹³⁴ אף כי נשים ערביות נהגו להצביע בהמוניהן גם לכנסת, הדגישה העיתונות את הפן המיוחד הזה בבחירות להסתדרות. הארץ ריאיינן את נוזהת קצב, שהיתה מופקדת על פעילות ההסתדרות בקרב נשים ערביות. קצב סיפרה על השתתפותן הגוברת של נשים ערביות בפעולות שמארגנת ההסתדרות, ואמרה כי אילו עמד לרשותה תקציב מתאים היתה יכולה להכשיר נשים שינהלו עוד עשרים מועדונים, נוסף על העשרים שכבר פועלים ביישובים הערביים. 'נדרש גם מסע הסברה בקרב הגברים, שיבהיר את חשיבות היציאה של נערות ונשים לעבודה מאורגנת ולא באמצעות מתווכים פרטיים', אמרה קצב, בהתייחסה לתופעה של העסקת נשים על-ידי קבלנים פרטיים, שאינם דואגים לשכרן ולזכויותיהן.¹³⁵ חוץ מן ההסתדרות אין גוף או מפלגה המטפלים באופן שיטתי בציבור הנשים הערביות. ועם זאת, למרות פעילות ענפה זו, נמצאו רק נשים ספורות שהעמידו את מועמדותן לבחירה - ארבע לוועידת ההסתדרות וחמש למועצת הפועלות. שלוש נשים נבחרו לוועידה - אנעאם זועבי מנצרת, סמירה עודה מכפר יאסיף ורסמיה יונס מערעה, כמו כן נבחרו כל חמש המועמדות הערביות למועצת הפועלות.¹³⁶

הוועידה העשירית התכנסה בתל-אביב ב-3-7 בינואר 1966. החלטה מס' 8 שלה מסמנת את שיאו של תהליך שילובם של הערבים בהסתדרות: 'שם ההסתדרות מכאן ואילך יהיה: ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל' (ההדגשה שלי).¹³⁷ דהיינו, לפחות מבחינת שמה והגדרתה החליטה ההסתדרות לבטל את אופיה העברי ולהפוך לארגון כללי של העובדים בארץ.¹³⁸ בן-גוריון התנגד לשינוי שמה של ההסתדרות ולהשמטת המילה 'עברים',¹³⁹ אך התוצאה מעידה כי עמדתו נותרה במיעוט.

133. דבר, 24 באוקטובר 1965.

134. שם.

135. הארץ, 13 בספטמבר 1965.

136. *Jewish Observer & Middle East Review*, 8.10.1965.

137. הוועידה העשירית של ההסתדרות, תל-אביב-יפו, י"א-ט"ו בטבת תשכ"ו, 3-7 בינואר 1966, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל, הוועד הפועל, תל-אביב 1966, עמ' 637.

138. יש לשים לב שלא נאמר מדינת ישראל כי אם ארץ ישראל. באותן שנים שלפני מלחמת ששת הימים טרם הקפידו על ההבחנה.

139. הוועידה העשירית של ההסתדרות, עמ' 314.

בדברי הפתיחה לוועידה דיבר המזכ"ל אהרן בקר בקצרה על הפועלים הערבים והדגיש: 'אנו רואים, ואין זה אלא טבעי, בחברינו הערבים שותפים גמורים לזכות ולחובה, בונים את ההסתדרות ונבנים בתוכה'. הוא הציג את תוכניות ההסתדרות להגברת הפעילות ביישובים הערביים בתחומי הכלכלה והחברה, בקרב צעירים, נשים וכלל הפועלים. מספר החברים הערבים באותה שנה היה כ-40 אלף, ויחד עם בני משפחותיהם הגיע מספרם לכ-89 אלף.¹⁴⁰ בקר הציג את השקפת עולמו דאז, שלא ברור אם אכן ייצגה את עמדתן האידיאולוגית של ההסתדרות או של מפא"י, בדבר הצורך להסיר את המחיצות בין יהודים לערבים וליצור 'עם ישראלי, אשר יהיה בו ייחוד תרבותי של קבוצות אתניות שונות'. עוד הדגיש את מהותה של האזרחות הישראלית כגורם מאחד הקובע את הסטטוס של התושבים, ללא הבדל לאום או תרבות. לדבריו, יש לנהל את הכלכלה והמדיניות בארץ על בסיס האזרחות השווה והמשותפת. חברים ערבים אחדים נטלו את רשות הדיבור במהלך דיוני הוועידה ושייכו את השותפות והשילוב. ג'ורג' סעד, מוותיקי הפעילים, הזכיר כי נאם מעל אותה במה בוועידה השביעית ב-1949 וביקש כבר אז לפתוח את שערי ההסתדרות לפני הערבים מתוך אמונתו, אז כעתה, באחוה היהודית-ערבית, ובצורך לחזק את מעמד הפועלים. הוא סקר את הישגי הפועל הערבי במסגרת ההסתדרות והביע תקווה כי תתגבר ההצטרפות שלהם לארגון.¹⁴¹ דוברים אחרים ציינו גם את הבעיות שהיישובים הערביים עדיין סובלים מהן, ובעיקר את חוסר התיעוש, הפקעת האדמות, והממשל הצבאי.¹⁴² הוועידה דחתה את הצעת מפ"ם לקרוא לממשלה לבטל את הממשל הצבאי והסתפקה בהחלטות חברתיות, כגון: חיסול מעמד ה'ראיסים', הגברת הפעולה בקרב הנוער, הרחבת ההכשרה המקצועית, קידום מקצועי וחברתי של נשים ערביות, ושילוב חברים ערבים בכל מוסדות ההסתדרות.¹⁴³ מכאן ואילך אכן הוסרו המחיצות המוסדיות והרשמיות בין יהודים לערבים בהסתדרות, בוטלו המסגרות הנפרדות שהיו מיועדות לערבים ולטיפול בענייניהם, לבד מן המחלקה הערבית שהוסיפה לפעול, והחל תהליך של שילוב החברים הערבים לכל רוחב הארגון. האם הצליחה מגמה זו? האם בצד שינוי השם וההצהרות הברורות נעשו גם פעולות ממשיות בשטח ליישום ההחלטות? תקצר היריעה מלפרט את הדברים במסגרת זו. גם כיום עדיין קשה לענות על כך בחיוב ללא הסתייגויות, ויעידו על כך הדברים הבאים.

עשר שנים לאחר הוועידה העשירית והחלטותיה הגורפות נאלצה ההסתדרות להקים ועדת בדיקה מיוחדת 'בעניין פעולת ההסתדרות במגזר הערבי'. בין מסקנות הוועדה מאוקטובר 1976:

הוועדה ערה לכך שהייצוג של הערבים במוסדות הארגוניים והמשקיים של ההסתדרות איננו מספיק; ייצוגם של הערבים במוסדות ההסתדרות אינו עומד ביחס לייצוג בין כלל

140. שם, עמ' 255-256.

141. שם, עמ' 319.

142. שם, עמ' 638. הממשל הצבאי בוטל כמה חודשים לאחר מכן, ב-1 בדצמבר 1966.

143. שם, עמ' 644-648.

מהסתדרות עברית להסתדרות ישראלית

חברי ההסתדרות [...] אין חבר ערבי בוועדה המרכזת. בראשות המחלקה הערבית עצמה עומד יהודי ושני סגניו הם ערבים; אך ראשי המדורים במחלקה מרביתם ערבים וכך גם לגבי מנהלי המחוזות.

לאור זאת המליצה הוועדה על שורה של צעדים לצירוף נציגים ערבים למועצות פועלים, מזכירויות 'נעמת' והנוער-העובד, לשכת המס, קופת חולים, מליאת המחלקות של הוועד הפועל ועוד. כמו כן המליצה למפלגות המרכיבות את ההסתדרות לשלב ברשימותיהן ערבים ביחס מתאים למספרם.¹⁴⁴ נראה אפוא ששילוב הערבים במוסדות ההסתדרות לא היה רק עניין של החלטות והצהרות, אלא היה קשור קשר הדוק במעמדם הכללי במדינה ובמידת האמון שהציבור היהודי רחש להם.

סיכום

מידת שילובם של הערבים בהסתדרות היא שאלה שליוותה אותה מראשית דרכה, ולא חדלה להעסיק את מנהיגיה וחבריה לאורך השנים, עד קום המדינה ואחריה. מאז הקמת ההסתדרות ב-1920 ועד 1948 היא היתה בהגדרתה ארגון פועלים עברי, שנועד לקדם את מטרות התנועה הציונית: התיישבות ברחבי הארץ, מאבק על 'עבודה עברית', ארגון הפועלים והעובדים העברים וסיפוק צורכיהם ורווחתם.¹⁴⁵ למרות זאת עלה הנושא הערבי באופן קבוע לדיון בכלל הפורומים של ההסתדרות, בעיקר בשל תפיסתה העצמית כארגון סוציאליסטי הדואג לכלל הפועלים בארץ ולא רק ליהודים.

היחס לחברה הערבית באותה תקופה היה כאל חברה שמרנית-מסורתית, ששולטים בה גורמים נצלנים פאודליים, והפלאחים והפועלים הפשוטים בתוכה אינם מודעים כלל לזכויותיהם וליכולתם להיאבק למען שיפור מעמדם. עיקר פעילות ההסתדרות בקרב הערבים בתקופת המנדט הבריטי נעשתה במקומות עבודה גדולים, שעבדו בהם פועלים יהודים וערבים, רובם הגדול באזור חיפה. נוסף על המניעים האידאולוגיים לפעילות זו, היתה לה גם סיבה מעשית חשובה: החשש שפועלים ערבים לא-מאורגנים, ששכרם נמוך, שעות עבודתם ארוכות והם אינם דורשים תנאים סוציאליים וזכויות, יהוו איום ותחרות לפועלים היהודים ויגרמו למחסור בעבודה בקרבם.

בתקופת המנדט התקיימה מידה מועטה של שיתוף ערבים בפעולות ההסתדרות - ארגון משותף של שביתות ומאבקים מקצועיים, פרסום, הסברה ותעמולה בקרב ערבים בעיקר

144. מסקנות הוועדה בעניין פעולת ההסתדרות במגזר הערבי, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל, הוועד הפועל, תל-אביב, אוקטובר 1976, עמ' 26-27.

145. מ' שלו, 'עובדים, מדינה ומשבר: כלכלה מדינית בישראל', בתוך: א' רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל-אביב 1993, עמ' 158.

במקומות העבודה, והקמת ברית פועלי ארץ ישראל כארגון נפרד בחסות ההסתדרות ב־1927. אולם הפעולות הספורדיות הללו לא השקיטו את הדיון הפנימי והוויכוח בין הסיעות השונות בהסתדרות ולא נתנו פתרון לסתירה בזהותו של הארגון, שהיה לאומי ומעמדי גם יחד. לאחר קום המדינה היה ברור כי אין אפשרות להשאיר את הפועלים הערבים מחוץ לתחום טיפולה של ההסתדרות, אין לקיים משקים נפרדים ליהודים ולערבים, ואי־אפשר להמשיך לדבוק בססמה 'עבודה עברית'. ההסתדרות, כארגון ממוסד וחזק, הקדימה את מוסדות המדינה החדשה בתוכניותיה לפעולה בקרב הערבים. טשטוש התחומים בין המדינה להסתדרות הביא לכך שאנשיה תיאמו את מהלכיהם במקרים רבים עם הממשל הצבאי ונמנעו מלהיאבק נגדו. בין המטרות המוצהרות בשנים הראשונות בלט הרצון לקדם את המשק הערבי, להכניס אמצעי ייצור מודרניים לכפרים ולארגן את השיווק בצורה קואופרטיבית, בדומה לנעשה במשק היהודי. גם הכוונה להשוות את שכר הפועלים הערבים ואת מחירי התוצרת החקלאית לאלה הנהוגים בסקטור היהודי עמדה לנגד עיניהם של ראשי ההסתדרות, אם כי בשטח בוצעו הדברים באופן חלקי בלבד. לא תמיד נבדקה התאמת השיטות החדשות לחברה ולכפר הערבי. נושא הקואופרציה, למשל, קיבל עדיפות גבוהה בעיני ההסתדרות, אולם במקרים רבים לא תאם את דרישות האוכלוסייה ורצונותיה - וכך קרה לא פעם בחלק מן היישובים היהודיים. עם זאת, ההסתדרות בלטה כגורם ראשון במעלה בקידום אספקת מים והענקת שירותי בריאות ביישובים הערביים. הוקמו אגודות מים והשקיה, ואנשיה הודרכו כיצד לנצל את מקורות המים בכל מקום, לחלקם בין התושבים ולהזרימם לבתים ולשדות. קופת חולים פתחה מרפאות וטיפת־חלב ביישובים רבים וסיפקה שירותי רפואה ואשפוז. בתחומים אלה ואחרים הקדימה ההסתדרות את הממשלה.¹⁴⁶ מנהיגי ההסתדרות, שהיו ברובם אנשי מפא"י וזיהו עצמם עם השלטון ועם המדינה, ראו בין שאר תפקידי ההסתדרות גם את שילובם המהיר של הערבים בישראל, 'על יסוד שוויון גמור בזכויות ובחובות'.¹⁴⁷ הכללתם המלאה בהסתדרות הונעה גם על־ידי סיבות מפלגתיות, כפי שנאמר במפורש בדיונים פנימיים של 'ועדת מפא"י לענייני ערבים', שסברה כי כניסת ערבים להסתדרות תגביר את עוצמת המפלגה במגזר הערבי, בעיקר בעת הבחירות לכנסת.¹⁴⁸

הדיונים על שילוב הערבים בהסתדרות התנהלו במוסדותיה השונים במקביל להתפתחות הפעילות בשטח. השלבים המעשיים העיקריים בתהליך זה היו: קבלת ערבים כחברים באיגודים המקצועיים ב־1953, קבלתם לחברות מלאה בהסתדרות ב־1959, השתתפותם בבחירות ב־1965 לקראת הוועידה העשירית שהתקיימה ב־1966, ושינוי שמה של ההסתדרות ל'הסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל' במהלך אותה ועידה. אולם למרות שינוי השם ועל אף הפעילות הכלכלית, החברתית והפוליטית רחבת ההיקף של ההסתדרות ביישובים הערביים, אין לומר כי היא אכן שינתה את אופיה והפכה לארגון

146. ריאיון עם מחמוד רשיד יונס, ערעה, 22 ביולי 1998.

147. נאום נמיר בישיבת המליאה של הוועד הפועל, 7 במאי 1953, בתוך: ההסתדרות והפועל הערבי, עמ' 20.

148. פרוטוקול ועדת מפא"י לענייני ערבים, 24 בפברואר, אמ"ע 148-1957-926-2.

כללי הפועל על בסיס מעמדי על-לאומי. גם לאחר 1966 הוסיפו הערבים להיאבק על מקומם בהסתדרות. מחמוד יונס, מן הפעילים הוותיקים בהסתדרות וחבר הוועדה המרכזת שלה במשך שנים רבות, מביא דוגמה: 'נאבקנו להקמת מועצות פועלים ביישובים הערביים, עשינו מאבק גדול להתקבל למרכז החקלאי, ורק בשנות השמונים הצלחנו בכך. היהודים היו קובעים ומנהלים כל דבר, ולא נתנו לערבים לנהל את ענייניהם. אמנם אישית הרגשתי חבר שווה זכויות בהסתדרות, אולם היא לא מילאה את השליחות שלה בתחום הכלכלי והחברתי בסקטור הערבי, כפי שעשתה בקרב היהודים'¹⁴⁹.

בראשית שנות השישים החלו להתבלט בני הדור החדש, צעירים ערבים, חניכי מערכת החינוך הישראלית, חלקם בוגרי האוניברסיטה העברית, שפיתחו ניכור ואיבה כלפי המדינה בשל היותם מופלים לרעה בכל תחומי החיים. דווקא ההתקדמות בהשכלה, המודרניזציה והחשיפה לתקשורת ולחברה היהודית הגבירו את מודעות האזרחים הערבים לאפליה הנקטת כלפיהם ולמעמדם הבעייתי במדינת ישראל. הם יצאו נגד דור אבותיהם, שקיבל בהכנעה את המצב שנכפה עליו ולא ניסה להיאבק לשינוי.

ההסתדרות, למרות עוצמתה ומעמדה מול הממשלה, לא נקטה כל יוזמה לביטול הממשל הצבאי, לא פעלה נגד הפקעת האדמות או נגד האפליה החברתית והכלכלית של הערבים. מנהיגי ההסתדרות, שחלקם נשאו גם תפקידים בכירים במפא"י והיו מקורבים לשרי הממשלה ולעומדים בראשה, לא ניסו להשפיע על הממשלה לשנות את מדיניותה, ובוועידות ההסתדרות נדחו שוב ושוב הצעות לקרוא לביטול הממשל הצבאי, אף-על-פי שפנחס לבון, שהיה מזכ"ל ההסתדרות במחצית השנייה של שנות החמישים, תמך בביטולו. ניתן להבין זאת אולי על רקע ההתנגדות הנחרצת שהביע בן-גוריון לאורך כל התקופה לביטול הממשל הצבאי. גם מפא"י כמפלגה תמכה בהמשך מנגנון השליטה. יש להניח, אף כי הדבר לא נאמר מפורשות, כי המצב היה נוח גם בעיני חלק מראשי ההסתדרות, הן בשל ההשלכות הכלכליות שלו הן בשל עמדותיהם הבטחוניות.

וכך, מצד אחד אכן נעשו פעולות רבות וחשובות לקידום כלכלי וחברתי של היישובים הערביים וננקטו צעדים להבטחת מעמדם המקצועי ותנאי שכרם ועבודתם של חברי ההסתדרות הערבים כפרטים; ומצד אחר, ההסתדרות לא פעלה לשינוי מעמדם הקולקטיבי של הערבים במדינה. על אף דיונים חוזרים ונשנים בנושאים אלה ולמרות פעילות פוליטית אינטנסיבית של קבוצת פעילים, בעיקר אנשי מפ"ם, בתחום זה, וגם לאחר שהיא עצמה צירפה ערבים כחברים שווים לשורותיה - לא קבעה ההסתדרות מדיניות ברורה ועקבית בעניין מעמד הערבים במדינה.

בדרך-כלל, ברמת ההצהרות, חזרו ראשי ההסתדרות על מחויבותם לשוויון מלא של הערבים, אולם לעתים היו ההצהרות גם למכשול והעידו על עמדות אחרות. בנאום שנצרת ב-1960 העיר ראובן ברקת הערה יוצאת דופן, ואמר: 'היתה זו שגיאה להשאיר ערבים במדינה', מה שעורר כצפוי תגובות נרגזות. ראשד חוסין, משורר צעיר מן הכפר מוסמוס (לימים פעיל בכיר באש"פ), כתב בתגובה לדברי ברקת:

149. ריאיון עם מחמוד רשיד יונס (לעיל, הערה 146).

נוצר בארץ דור ממורמר ומאוכזב. אילו מצא הדור הזה מטרה להיאבק למענה ולנצל את המרץ הטמון בו, היה הדבר לטובת החברה. אולם השלטונות חושדים בו ומדכאים אותו. הצעירים הערבים אינם מוצאים עבודה ההולמת את כישוריהם, המדינה דורשת מהם נאמנות אך אינה מאמינה בהם בעצמה, השלטונות מטפחים את הזקנים, חניכי השלטון התורכי הסרים למרות הממשל הצבאי, והצעירים צריכים למצוא פורקן במקום אחר. אין ממנים אותם למישרות ממשלתיות וציבוריות ומתעלמים מהם, זוהי שגיאה של השלטונות שקשה עתה לתקנה.¹⁵⁰

דוגמה הפוכה להצהרה מרחיקת לכת שלא בוצעה היא דבריו של מזכ"ל ההסתדרות אהרן בקר בוועידת ההסתדרות העשירית ב-1966. כאמור, בוועידה זו השתתפו החברים הערבים לראשונה כשווי מעמד ליהודים, ובקר הביע את דעתו כי 'יש ליצור עם ישראלי, אשר יהיה בו ייחוד תרבותי של קבוצות אתניות שונות, שינהל את הכלכלה והמדיניות בארץ על בסיס האזרחות המשותפת'.¹⁵¹ אולם בפועל, בסיומה של אותה ועידה, שוב נדחתה ההצעה לקרוא לממשלה לבטל את הממשל הצבאי. הממשל בוטל בסופה של אותה שנה, בדצמבר 1966, אולם להסתדרות לא היה כל חלק בכך.

יש לבחון את מקומה ואת עמדותיה של ההסתדרות כלפי הערבים בשני העשורים הראשונים למדינה בהקשרה של המדיניות הכללית באותה תקופה, שאופיינה בחשדנות הדדית וביחס אמביוולנטי של השלטון לאזרחים הערבים בישראל. ראשי ההסתדרות היו מזוהים עם השלטון והזדהו אתו ולכן עצמאות פעולתם היתה מוגבלת. ההסתדרות הקדימה את המדינה בהחלטה סמלית רבת-חשיבות, בעת ששינתה את שמה ב-1966 מ'הסתדרות עברית' ל'הסתדרות כללית', והפכה בכך, לפחות על-פי ההגדרה, לארגון עובדים כללי ולא רק יהודי-ציוני. אולם במהות ובפרקטיקה כאחת נותרה ההסתדרות אחד המכשירים המרכזיים במדינה להגשמת מטרות הציונות והעדיפה באופן ברור את האינטרס היהודי.

ניתן להעריך את שילובם של הערבים בהסתדרות כהליך ארוך שטרם הסתיים. השילוב נעשה בעיקרו על בסיס אישי, אולם לא נלוו אליו צעדים משמעותיים להשוואת הזכויות הקבוצתיות. הדבר דומה למעמדם של האזרחים הערבים במדינה, אשר ברוב התחומים הם שווים לפני החוק כפרטים, לפחות דה-יורה, אך מופלים כקבוצה. עם זאת, אין להקל ראש בתרומתה החשובה של ההסתדרות, בעיקר בשנים הראשונות לאחר קום המדינה, להעלאת רמת החיים והארגון הכלכלי של האוכלוסייה הערבית, להגברת המודעות לזכויות העובדים, ובתוכם הנשים והנוער, לקידום ההשכלה ולהסדרת שירותי הבריאות.

מטבע הדברים, מחקר העוסק בתקופת זמן מוגבלת איננו שלם. ראוי להמשיך ולבדוק בעין ביקורתית את עמדותיה ואת מדיניותה של ההסתדרות כלפי הערבים מאז ההחלטות בוועידות התשיעית והעשירית ועד היום. במקביל, ראוי לחקור את דרך התייחסותה של

150. ר' חוסיין, 'מדוע זועם המשכיל הערבי הצעיר?', אתגר, אוגוסט-ספטמבר 1960, עמ' 22.
151. הוועידה העשירית של ההסתדרות, עמ' 256.

מהסתדרות עברית להסתדרות ישראלית

ההסתדרות לקבוצה אחרת, הפועלים הערבים-פלסטינים שנכנסו לשוק העבודה בישראל. כשנה לאחר החלפת שמה של ההסתדרות והפיכתה כביכול לארגון מעמדי ועל-לאומי, כבשה ישראל את הגדה המערבית ואת רצועת עזה, ומאות אלפי פועלים פלסטינים הציפו את המשק הישראלי ועבדו בו שנים ארוכות כמעט ללא הגנה מקצועית וללא זכויות. במשך למעלה משלושים שנה לא נשקל כלל צירופם להסתדרות והם לא נהנו מהישגי אחיהם הערבים בישראל, שהשתלבו בשורותיה.